

Antifašizam u Hrvatskoj

Milohanović, Martin

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:565583>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Università Juraj Dobrila di Pola

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

Facoltà di studi interdisciplinari, italiani e culturali

Preddiplomski studij Kultura i turizam

Martin Milohanović

ANTIFAŠIZAM U HRVATSKOJ

Završni rad

Pula, rujan 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Università Juraj Dobrila di Pola
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije
Facoltà di studi interdisciplinari, italiani e culturali
Preddiplomski studij Kultura i turizam

Martin Milohanović

ANTIFAŠIZAM U HRVATSKOJ

Završni rad

JMBAG: 0303083646, redovni student

Studijski smjer: Preddiplomski sveučilišni studij Kultura i turizam

Kolegij: Kulturna povijest Hrvatske

Mentor: doc. dr. sc. Nataša Urošević

Znanstveno područje: Interdisciplinarne znanosti

Pula, rujan 2021.

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. POJAVA FAŠIZMA U EUROPI.....	2
1.1. Fašizam u Italiji.....	2
1.2. Nacizam u Njemačkoj.....	5
1.3. Europa u prijeratnom razdoblju.....	8
2. DOLAZAK FAŠIZMA U HRVATSKU.....	10
2.1. Istra i pojava fašizma.....	10
2.2. Hrvatska i pojava fašizma.....	12
3. NASTANAK ANTIFAŠIZMA U HRVATSKOJ.....	14
3.1. Prvi oblici antifašizma u Hrvatskoj.....	14
3.1.1. Labinska republika.....	14
3.1.2. Proštinska buna.....	16
4. DRUGI SVJETSKI RAT.....	18
4.1. Ratni antifašizam.....	20
4.2. Ustanak i antifašistički oslobodilački rat.....	20
4.3. Antifašistički otpor hrvatskog stanovništva.....	23
4.4. Zagreb u ratu.....	25
4.5. Četvrta neprijateljska ofanziva – prijelomni događaji u NOB-u 1943.	27
4.6. ZAVNOH i značaj donesenih odluka za Hrvatsku.....	28
4.7. Kapitulacija Italije.....	29
4.7.1. Istra nakon pada Italije.....	30
4.7.2. Pazinska Odluka od 13. rujna 1943. o priključenju Istre Hrvatskoj.....	30
4.8. 1944. – sve bliže slomu nacifašizma u Europi.....	31
4.8.1. Oslobođenje od fašističkog okupatora.....	31
4.9. Antifašizam i Josip Broz Tito.....	32
4.10. Doprinos kulturnih radnika antifašizmu u Hrvatskoj.....	35
4.11. Antifašizam u Hrvatskoj od kraja Drugog svjetskog rata do danas.....	36
5. DEKLARACIJA O ANTIFAŠIZMU.....	39
6. INTERVJU.....	41
ZAKLJUČAK.....	44
POPIS LITERATURE.....	45
SAŽETAK.....	47
SUMMARY.....	48

UVOD

Antifašizam je nastao kao neophodna reakcija dobrih protiv zlih, odgovor civilizacije totalitarizmu. Poznat je kao svjetski demokratski pokret kojemu je, nakon uspostave fašističke vlasti i početka vojnih okupacija diljem Europe, glavni cilj bio vraćanje mira i stabilnosti u svijetu. Mnoge zemlje u Europi, pa i u ostatku svijeta uvidjele su u kakvom kaotičnom i nesretnom stanju fašistička politika ostavlja iza sebe tragove mržnje, rata, opasnosti, nehumanosti i zločina. Iz otpora prema tako nasilnom svjetonazoru te antidemokratskoj politici prema kojoj se država uzdiže iznad želje i volje naroda, što je naposljetku rezultiralo i početkom najsmrtonosnijeg ratnog konflikta u ljudskoj povijesti – Drugim svjetskim ratom, iznikao je antifašizam kao najbolji mogući odgovor na ratno stanje u cijelom svijetu.

Antifašizam je u Hrvatskoj najvećim dijelom obilježila narodnooslobodilačka borba na čelu koje je bio Josip Broz Tito, s naglaskom na oslobođenje od okupatora, a kasnijim razvojem događaja bili su udareni temelji državnosti Hrvatske u sadašnjim granicama. Antifašističkoj koaliciji pristupile su tada sve napredne snage onoga vremena, pa je prirodno da su se na tu stranu svrstali i hrvatski intelektualci, radnici i seljaci. Na hrvatskim prostorima, fašizam je svoj grubi režim prvo doveo na istarski poluotok, čiji su stanovnici ubrzo uvidjeli kakvoj se strahovladi i teroru suprotstavljaju te zbog toga možemo reći da je upravo Istra jedna od kolijevki antifašizma. Antifašizam u Hrvatskoj obilježila je borba protiv nacifašističkih okupatorskih sila i fašistički uređene, marionetske Nezavisne države Hrvatske.

Nakon uvodnog dijela slijedi obrada teme završnog rada, koja započinje prvim pojavama fašizma u Europi. Drugo poglavlje opisuje dolazak fašizma u Hrvatsku te uspostavu fašističke politike i režima u Istri i ostalim dijelovima Hrvatske. U trećem poglavlju koje obrađuje nastanak antifašizma u Hrvatskoj, opisani su prvi pokreti otpora fašističkom režimu, poznati i kao prvi oblici antifašizma – Labinska republika i Proštinska buna. Četvrto i najopsežnije poglavlje bavi se antifašizmom za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata te se u tom poglavlju opisuju ratna zbivanja i antifašistički ustanak protiv fašističkog okupatora. Kao kontinuitet teme, peto poglavlje navodi Deklaraciju o antifašizmu koju je Sabor donio 2005. godine. Posljednje poglavlje donosi intervju sa Živkom Rakovcem, sinom istaknutog antifašista na području Istre u kojem se diskutiraju vrijednosti i tradicija antifašizma u Istri i Hrvatskoj. Na kraju rada donose se zaključci o obrađenoj temi i provedenom istraživanju.

1. POJAVA FAŠIZMA U EUROPI

Na početku dvadesetih godina, nakon završetka Prvog svjetskog rata, glavnu ulogu u uspostavi mira u svijetu imale su uglavnom države pobjednice – SAD, Velika Britanija, Francuska i Italija. Njemačka je proglašena glavnim krivcem za Prvi svjetski rat i kažnjena je velikom novčanom reparacijom. U Europi dvadesetih godina nastupa velika gospodarska i ekonomska kriza prouzročena ratnim razaranja. Iz tog su se razloga u zemljama pogođenim ratom, na glavnu političku scenu uzdigle radikalne političke stranke koje su svojim programom obećavale narodu rješenje krize i uspostavu bolje, jače i stabilnije države sa jakim vođama. Velika kriza koja je obuhvatila zemlje sudionice rata, pogotovo gospodarska kriza, nezaposlenost i siromaštvo pogodovali su ekstremističkim strankama da ojačaju, pa tako osim što u Njemačkoj jača nacistička stranka, u nekim drugim zemljama npr. u Italiji i Španjolskoj opće prilike dovele su do jačanja fašističkih struja. Zamahu nacifašističkih pokreta u Europi donekle je pomogla i prilično kasna reakcija savezničkih zemalja, koje su vidjele što se dešava ali nisu reagirale pravodobno. Misli se na naoružavanje Njemačke, prve oružane sukobe i ideje o anektiranjima drugih područja od strane Njemačke i Italije.

1.1. Fašizam u Italiji

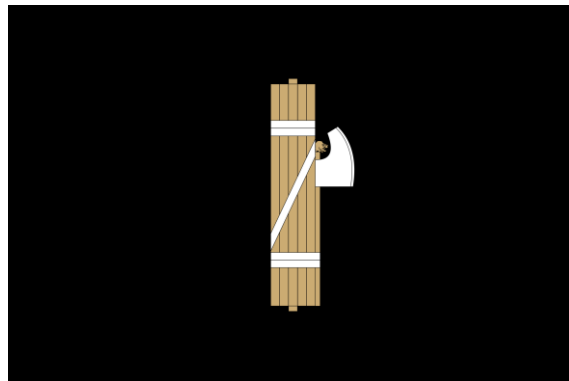
Fašizam je nastao kao pokret u Italiji neposredno nakon Prvog svjetskog rata, na čelu sa Benitom Mussolinijem. Mussolini je kao motiv za fašistički pokret imao opoziciju prema lijevo orijentiranim političkim ideologijama, kao što su komunizam, socijalizam ili liberalna demokracija, a isto tako njegova ideja o neospornoj moći i dominaciji državne vlasti, odnosno suzbijanje svake mogućnosti da se proturječi ili izrazi bilo kakvo mišljenje suprotno onome koje je fašistička vlast nametnula, postaju temelj fašizma i njegove ideologije.

„Stvoren koncem ožujka 1919. u Milanu kao neznatna „protustranka“ („antipartido“) pod nazivom „*Fasci di combattimento*“ („Borbeni snopovi“), fašizam se počeo širiti po svim područjima tadašnje Kraljevine Italije uključivši i anektirane oblasti čiji pravi status još nije bio međunarodno sankcioniran.“¹

¹ Bertoša, M., *Proština 1921.*, Pula, 1972., str. 15

Cilj fašizma bio je u potpunosti preurediti državu prema principima ideologije, koju su nakon uspostave nastojali nametnuti kroz razne oblike političkog nasilja, ratova i imperijalizma u svrhu postizanja potpune nacionalne obnove. Prema fašističkoj ideologiji teži se ka uspostavljanju apsolutne i nepobitne državne moći, uklanjanju društvenih proturječja, totalitarnom obuhvaćanju nacionalne zajednice u svrhu sjedinjenja i neodvojivosti države, vlasti i društva. Kao najznačajniji elementi ideologije mogli bi se navesti nacionalizam, organizacija totalitarnog društva, suradnja rada i kapitala, državna kontrola privrede, državna partija, ideološko opravdavanje političkog nasilja te suprotstavljanje komunizmu, socijalizmu i liberalizmu.

„Fašizam se obično određuje kao desni ekstremizam u politici s jakim antidemokratskim i antiliberalnim nabojem. Na unutarnjem planu uspostavlja totalitarni režim, oslonjen na teror policijske države i na militantni nacionalizam, koji za svoje nedaće pronalazi krivce u drugim etničkim zajednicama, što najčešće uključuje antisemitizam. Na vanjskom planu fašizam zato ima imanentno ugrađenu tendenciju militarizma i ekspanzije na štetu susjednih naroda. Opravdanje za to traži u navodnoj ugroženosti pripadnika vlastitog naroda, koji se trebaju spašavati tako da se teritorije gdje žive kao manjine priključe vlastitoj nacionalnoj državi.“²

Slika 1. Zastava Nacionalne fašističke stranke u Italiji

Izvor:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_the_National_Fascist_Party_\(PNF\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_the_National_Fascist_Party_(PNF).svg) (19.07.2021.)

² Caratan, B., *Hrvatska i antifašizam*, 1995., broj 2, str. 106. - 107., <https://hrcak.srce.hr> , 19. 07. 2021.

Benito Mussolini, osnivač talijanskog fašističkog pokreta, rođen je 29. srpnja 1883. u Predappiu u Italiji. Od rane je mladosti cijenio ideje marksizma te se nakon završene škole zapošljava kao novinar u socijalističkim glasilima. Od 1922. do 1943. godine obavljao je dužnost predsjednika vlade u Italiji. Ranije je političku karijeru započeo kao socijalist i bio je prepoznati službenik u talijanskoj političkoj ljevici, a od 1912. bio je dugogodišnji urednik socijalističkog službenog glasila „*Avanti!*“. U ožujku 1919. godine zajedno sa svojim bivšim lijevim internacionalistima i mladim veteranima osniva fašističku stranku pod službenim nazivom „*Fasci di combattimento*“ kojoj je glavni politički cilj bio proglašenje republike. Fašistički je pokret dobio ime po vezanom snopu prutova sa sjekirom, koji će postati i simbol fašizma. Talijanska riječ *fascio* u doslovnom prijevodu znači snop. Nakon služenja u talijanskoj vojsci tijekom Prvog svjetskog rata, Mussolini se vratio kući, tražeći način da ujedini talijanski narod. 1918. počeo je držati govore pozivajući na to da diktator vodi zemlju. Tvrdio je da samo snažni vođa može ujediniti narod kako bi prevladao talijansku poratnu masovnu nezaposlenost, kaotične sukobe političkih stranaka i štrajkove socijalista i komunista. S vremenom se polako počinje udaljavati od marksizma, socijalizma i svih sličnih ideja te i sam postaje ratoboran i nastoji huškati ljude svojim govorima protiv drugih naroda, političkih neistomišljenika i ostalih pojedinaca koje je smatrao neprijateljima. Njegov konačni dolazak na vlast obilježen je poznatim Maršem na Rim od 27. do 29. kolovoza 1922., koji je Mussolini organizirao s ciljem osvajanja vlasti, što mu je naposljetku i uspjelo te je on postao šef vlade u Italiji.

Slika 2. Benito Mussolini (Il Duce) – vođa talijanskog fašizma

Izvor: <https://www.britannica.com/biography/Benito-Mussolini> (20.07.2021.)

Fašizam se prvu puta pojavio u javnosti u gradu Milanu, na Piazzzi San Sepolcro, 23. ožujka 1919. godine kada Mussolini okuplja skupinu naoružanih odreda koji su nosili crne košulje. Ti su „crnokošuljaši“ prilično grubo i nasilno postupali sa Mussolinijevim donedavnim socijalističkim prijateljima i kolegama te su ih izbacivali sa službenih pozicija i iz lokalnih samouprava. Usprkos tome što je Mussolini na svoju stranu u početku pokušao pridobiti liberale i socijaliste, fašističkom su se pokretu ponajprije priključivali brojni antisocijalisti i antiliberali, kao i nacionalisti i mnogi ratni veterani.

Fašistički pokret u vrijeme dok je postojao kao „antistranka“, postojao je samo ili pretežito u većim urbanim sredinama srednje i sjeverne Italije. Činili su ga uglavnom pripadnici srednjih građanskih slojeva, demobilizirani vojnici i časnici, studenti, intelektualci (novinari, publicisti, prosvjetni radnici), po političkom i ideologijsko – filozofskom opredjeljenju većinom republikanci, socijal – reformisti, nacionalisti i futuristi.³

„Prve fašističke organizacije koncentrirane su prvotno u većim gradovima, da bi tek krajem 1920. godine, poslije socijalnih revolucionarnih previranja vezanih za „okupaciju tvornica“, fašizam kao organizirani pokret prodro i u ruralne sredine. Fašisti su svojom agresivnošću doslovce osvajali teren tijekom 1919. i 1920. godine. Do tada je fašizam bio urbani pokret, a sada se zahvaljujući nekim izvanrednim događajima i procesima u ruralnim sredinama Italije njegovo središte interesa pomjerilo. Još u listopadu 1920. godine u cijeloj Italiji bilo je svega 190 fašističkih organizacija, a već krajem iste godine preko 800, da bi tijekom 1921. godine, do pretvorbe u političku stranku, fašizam je postao masovni pokret s preko 300 000 članova i 2 000 sekcija.“⁴

1.2. Nacizam u Njemačkoj

Nacionalsocijalizam ili skraćeno nacizam, je politička ideologija nastala paralelno sa talijanskim fašizmom neposredno nakon Prvog svjetskog rata, točnije 24. veljače 1920. godine, otprilike godinu dana nakon što se u Italiji pojavio fašizam. Nacizam je na njemačkoj vlasti održan od 1933., kada je osnovan Treći Reich na čelu sa Adolfom

³ Dukovski, D., *Fašizam u Istri 1918. – 1943.*, Pula, 1998., str. 41.

⁴ Ibid., str. 42.

Hitlerom, pa sve do konca rata 1945. godine i konačnog poraza njemačke vojske, nakon čega je nacizam u svijetu zakonom zabranjen.

„Nacistička je stranka proizašla iz Njemačke radničke stranke „*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*“ (skraćeno NSDAP), a osnovana je u Münchenu 5. siječnja 1919. godine, od više manjih političkih skupina i imala je za cilj uništavanje dviju protivnih ideologija - komunizma i demokracije. Također ova ideologija najavljuje i „rasnu čistoću njemačkog naroda“.⁵

Adolf Hitler, u nacističkoj Njemačkoj poznat i pod nadimkom *Führer* (njem. vođa, lider), rođen je u gradu Braunau na Innu u Austriji (tadašnjoj Austro – Ugarskoj), 20. travnja 1889. godine. Za vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata priključuje se njemačkoj vojsci kao dobrovoljac. Gotovo kroz cijelo vrijeme sudjelovanja u ratu, borio se u prvim crtama fronte, ali nikada nije uspio uznapredovati u višim činovima vojske. Nakon što se neposredno nakon rata učlanjuje u „*Deutsche Arbeiterpartei*“, čijim je političkim programom i idejama bio fasciniran, nije mu dugo trebalo da postane jedan od glavnih članova te stranke, a ubrzo je postao i njen predsjednik. U studenom 1923., završava u zatvoru u jednoj tvrđavi u Landsbergu, u pokrajini Bavarska na jugozapadu Njemačke. Razlog toga bio je neuspjeli pokušaj puča, državnog udara kojim je Hitler uz pomoć svojih stranačkih kolega pokušao srušiti dotadašnju državnu vladu, nakon čega je njegova stranka bila na neko vrijeme zabranjena. Za vrijeme boravka u zatvoru, Hitler je napisao knjigu u kojoj predstavlja nacistički program te će ta knjiga postati i priručnik nacistima, kojima će za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata kao jedan od glavnih ciljeva programa nacizma, biti određen zadatak rasnog čišćenja i ubijanja svih nearijevaca. Upravo je to u svojoj knjizi „*Mein Kampf*“ (njem. Moja borba) Hitler opisao kao temelj nacističke ideologije i programa – svijet predstavlja kao sukob rasa za prevlast, u kojem je arijevska rasa superiornija nad svim drugim. Hitler je usprkos dosuđenoj višegodišnjoj zatvorskoj kazni pušten iz zatvora nakon samo 9 mjeseci te je time i njegova donedavna stranka ponovo bila u opticaju.

⁵ Kaplan, M.: *Between Dignity and Despair*, Oxford, 1999. str. 13.

Slika 3. Adolf Hitler

Izvor: <https://povijest.hr/tag/adolf-hitler/> (23.07.2021.)

Ključni trenutak političke karijere Adolfa Hitlera desio se početkom tridesetih godina 20. stoljeća. U svijetu je vladala velika ekonomska kriza koja je zahvatila gospodarski sve važnije zemlje, a tako i Njemačku. Njemačke političke stranke nisu imale nikakav odgovor na Veliku ekonomsku krizu. Jedina stranka za koju se čini da ima nekakav odgovor jesu nacisti. Tako su na izborima 1930. godine osvojili 107 mjesta u Reichstagu (njemačkom parlamentu). Po broju osvojenih mjesta postaju druga najveća stranka. Nacisti su najveći broj glasova dobili od najviše pogođenog sloja ekonomskom krizom – seljaka i srednjeg sloja.⁶

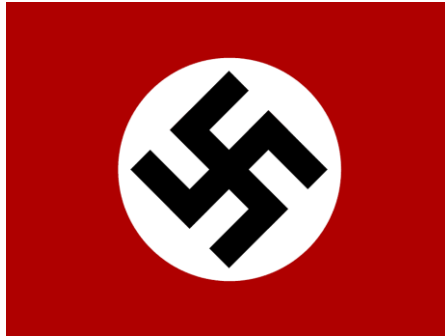
Hitler i njegova skupljena nacistička stranka prigrabili su vlast tako što su iskoristili ogorčenost srednjeg staleža i strah pred komunizmom kojeg su širili uglavnom monarhisti, oficiri i crkva. 1933. godine je samo svaki treći Nijemac glasao u korist nacističke stranke, ali Hitler ipak uspio prigrabiti nadzor nad Reichstagom.⁷

Hitlerova stranka ubrzo je postala i jedina u državi, s obzirom da je Njemačka postala jednostranačka i potpuno centralizirana država. Također je i osnovan zloglasni *SchutzStaffel*, poznatiji pod skraćenicom SS, Hitlerova skupina najvjernijih ljudi i njegova osobna garda koja je kasnije za vrijeme Drugog svjetskog rata, pod komandom zapovjednika Heinricha Himmlera, na tlu Europe činila najokrutnije i najnehumanije zločine. Godine 1933., država dobiva novi naziv - Treći Reich, u kojoj

⁶ Schmitt, C., *Der Hüter der Verfassung*, Berlin, 1931., str. 383

⁷ Sulzberger, C.L., *Drugi svjetski rat*, Zagreb, 2009. str 19.

Hitler postaje kancelar i postavlja totalitarni režim. Slično kao i Mussolini u Italiji, Hitler u Njemačkoj svojim govorima nastoji uvjeriti ljude kako on i njegova politika imaju rješenje svih kriznih situacija u državi, pod time također navodi kako će osloboditi zemlju od komunista, Židova i drugih pojedinaca koje je smatrao neprijateljima Trećeg Reicha te kako će Njemačka na svjetskoj sceni biti država na vrhu. Kao konačnu odluku u namjeri da pokori Europu, Hitler sa nacistima 1. rujna 1939. napada Poljsku, čime započinje Drugi svjetski rat.

Slika 4. Zastava nacističke Njemačke

Izvor: <https://www.pnggg.com/en/search?q=swastika> (25.07.2021.)

1.3. Europa u prijeratnom razdoblju

Nakon dolaska fašizma na vlast u Italiji i nacizma u Njemačkoj, započinje veoma konfuzno razdoblje puno političkih, gospodarskih i ostalih unutardržavnih promjena, kako u Njemačkoj i Italiji, tako i u njima susjednim državama te naravno i u ostatku Europe. Također sve se više osjeća ratna atmosfera i porast tenzija oružanih sukoba u Europi, koje su izazvali Hitlerov nacistički i Mussolinijev fašistički program. Mussolini je snagu svojih novih oružanih fašističkih snaga prvi iskušao izvan granica Europe, točnije u Etiopiji. Taj je krvavi čin bio nagovještaj početka oružanih sukoba u Europi i svijetu, točnije označio je uvertiru u Drugi svjetski rat. Nakon dolaska na vlast u Njemačkoj i uspostave nove države s nacističkim programom kao temeljem, Hitler osobitu mržnju i prijezir gaji prema Židovima, za koje se nedugo nakon ukida zaštita pod njemačkim zakonom. U narednom periodu raste broj slučajeva nasilja, zatvaranja, pa čak i ubojstava Židova od strane nacista. Potom su otvoreni koncentracijski logori u koje su nacisti odvodili Židove, komuniste i ostale političke protivnike, kao i Rome, homoseksualce i osobe sa tjelesnim, fizičkim ili psihičkim poremećajima.

„Mussolini, željan da ispita svoje nove fašističke čete i da proširi svoj novi rimski imperij u Africi, izazvao je u prosincu 1934. graničnu upadnicu kod Walwala u blizini etiopske granice. Dana 3. listopada 1935. počeo je napad. Sam Mussolinijev zet, grof Galeazzo Ciano, vodio je bombarderski napad na Aduu, a nakon toga su temeljito pripremljene invazione snage počele iz Eritreje i Somalije prodirati u unutrašnjost Etiopije. Pri tome su bombardirale iz aviona, ubijale plinom i granatama, tukle slabo naoružane plemenske vojnike Haileja Selassieja. Britanija je ostavila Sueski kanal otvoren za talijanske brodove koji su prevozili čete. Fašističke snage su uz potporu probranih inženjerskih jedinica napredovale kroz močvare pune komaraca i kroz divlje planine do Addis Abebe. Rat je potrajao samo šest mjeseci. U njemu su se odigrala strašna zlodjela.“⁸

U razdoblju od šest godina, od kako je došao na vlast, pa sve do izbijanja Drugog svjetskog rata Hitler se nameće kao diktator i Njemačku pretvara u najmoćniju vojnu silu na tlu Europe. Pobjednici Prvog svjetskog rata su ga zbunjeno promatrali. U javnost iznosi program za ponovljenu militarizaciju Njemačke koji se 1921. godine počinje provoditi u tajnosti. Razbio je demokraciju te je razvlastio (kasnije i poubijao) naobraženo židovsko stanovništvo u državi, pomoću strahovlade satio protivnike u stranci, ponekad i umorstvima te je preuzeo upravu vanjske politike.⁹

„Dana 7. ožujka 1936. poslao je Hitler svoje čete u demilitarizirano Porajnje i počeo ga utvrđivati. Saveznici nisu poduzeli ništa, samo su mrmljali. Zatim je poslao agente da rovale u Austriji i u ožujku 1938. uz sudjelovanje naoružanih austrijskih nacista priključio tu planinsku državu s njezinih 6 500 000 stanovnika njemačkom Reichu. I opet se saveznici nisu pomakli a Hitler je izjavio da nema daljnjih teritorijalnih zahtjeva.“¹⁰

Najsuroviji i najpotresniji manji sukob u to doba bio je španjolski građanski rat. U njemu su Njemačka, Italija i Sovjetski Savez iskušali svoje naoružanje, taktike i komandante. U srpnju 1936. šačica desničarskih generala, koje je predvodio Francisco Franco, podigla je naoružanu bunu protiv slabašne republike. Komunisti i liberali su se udružili da pruže pomoć republikanskoj miliciji dok su fašisti i konzervativci podupirali Franca.¹¹

⁸ Sulzberger, C. L., *Drugi svjetski rat*, Zagreb, 2009. str. 20.

⁹ Ibid., str. 19.

¹⁰ Ibid., str. 20.

¹¹ Ibid.

2. DOLAZAK FAŠIZMA U HRVATSKU

Kao i u Europi, tako i na naše prostore, odnosno u Istru fašizam stiže završetkom Prvog svjetskog rata, odnosno u vrijeme propasti Austro – Ugarske Monarhije. Već u studenom 1918. godine sve veće istarske gradove zauzela je talijanska vojska. Početak dvadesetih godina predstavlja prilično konfuzno razdoblje u političkom životu Istre koje u stvari predstavlja razdoblje nastanka fašizma u Istri.

2.1. Istra i pojava fašizma

„Rapalskim ugovorom (12. studenog 1920.) i Zakonom o aneksiji od 19. prosinca 1920. Istra i njoj pripadajući otoci (Cres, Lošinj, Unije, Susak i niz manjih, uglavnom nenastanjenih otoka) i formalno su priključeni Kraljevini Italiji. Tek dva mjeseca kasnije, kraljevom Uredbom od 24. veljače 1921., ukinuto je i „ratno stanje“ u anektiranim zemljama. Politička scena u Istri nakon rata vrlo je podijeljena, glavna podvojenost proizlazi iz sukoba talijanskih građanskih političkih snaga i snaga socijalističke i socijaldemokratske orijentacije u okviru talijanskog političkog bića. Kronološki slijedi sukob talijanskih i hrvatskih političkih snaga koje se javljaju u nejednakim amplitudama, da bi se već u drugoj polovici 1920. pretvorili u bezobzirne šovinističke ispade.“¹²

Kada govorimo o fašizmu, odnosno antifašizmu u Hrvatskoj, treba istaknuti da je fašizam najprije stigao na naš istarski prostor. Analogno tome isto se može reći i za antifašizam, za koji se ustvari treba naglasiti da su time uvjetovane i prve pojave antifašističkog otpora. Aktivnost fašističkog pokreta i kasnije stranke u Italiji, koja počiva na Mussolinijevom programu, odražava se i na naše prostore koji su bili pripojeni Italiji. Fašizam u talijanskim provincijama tih godina doživljava nagli uspon kojim je Mussolini bio vrlo zadovoljan, što se moglo zaključiti iz njegovih govora.

Prema Darku Dukovskom, u razdoblju od 1919. do 1939. godine fašistički pokret u Istri prolazi kroz nekoliko glavnih razvojnih faza:

1. „Predrežimski period, koji traje od pojave prvih profašističkih i fašistoidnih organizacija od 1919. do jeseni 1922., odnosno do dolaska fašizma na vlast. Unutar ove razvojne faze pokret prolazi kroz 3 međufaze:

¹² Dukovski, D., *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998. str. 24

- a) rana međufaza ograničena je vremenskim rasponom od proljeća – ljeta 1919. do proljeća – ljeta 1920. godine i značajna je po pojavi prvih Mussolinijeveih pristaša organiziranih u raznim domoljubnim udruženjima i klubovima te pojavi prvih fašističkih organizacijskih oblika: (squadre d'azione i fasci di combattimento)
 - b) međufaza naglog uspona označava vrijeme od kraja ljeta 1920. do jeseni 1921. godine
 - c) međufaza organizacijske i idejne transformacije koja traje od kraja 1921. do kraja listopada 1922. godine.“
2. „Period institucionalizacije režima i unutrašnje krize koji traje od kraja 1922. i početka 1923. do 1926. godine, odnosno do uvođenja diktature i uništenja političke opozicije. U ovom četverogodišnjem razdoblju mogu se razlikovati dvije međufaze: a) kriza organizacije koja traje od kraja 1922. i početka 1923. do kraja rujna 1924. i b) kriza ideje koja traje od kraja 1924. do kraja kolovoza i početka rujna 1926. godine, kada će uglavnom biti dovršen proces učvršćivanja stranke i stvoren osnovni društveno – gospodarski, politički i kulturni instrumentarij fašizacije cjelokupnog istarskog stanovništva.“
 3. „Period jačanja vlasti državno – stranačkih struktura (izgradnja osnovnih preduvjeta stvaranja totalitarne korporativne države) jest razdoblje od 1927. do 1929. godine.“
 4. „Period radikalnih kadrovskih promjena zahvaća razdoblje od 1930. do 1935. godine, a obilježava ga vladavina federalnog sekretara Giovannija Rellija i promjena stare vladajuće garniture koja ustupa mjesto nekim novim mlađim stranačkim birokratima „...koji se nisu ni sjećali Marša na Rim...“. To je vrijeme snaženja stranačke birokracije, te konačne penetracije fašizma u sve pore društvenog, kulturnog, gospodarskog i sportskog života u vrijeme velike gospodarske krize, odnosno vrijeme duha korporativizma i njegovog slavljenja kao čuda socijalne i gospodarske politike.“
 5. „Period od 1935. (s početkom rata u Etiopiji i angažmanom u španjolskom građanskom ratu) do 1939./40. (aneksija Albanije i ulazak Italije u rat) može se još uvjetno nazvati i razdobljem iluzije „velikog pristanka“. Kao što sam naziv upozorava, riječ je o razdoblju u kojem je zabilježen „značajan“ pristup pučanstva fašističkoj stranci, kako iz ekonomsko – egzistencijalnih (zapošljavanje je uvjetovano članstvom u nekom od fašističkih sindikata), tako i

iz karijerističkih razloga (članstvo u stranci bio je preduvjet bolje plaćenom poslu. Razdoblje je to očevidnog razvodnjavanja prvotne fašističke ideje i stranke koja ustupa mjesto uskom krugu državno – stranačke oligarhije.“¹³

U prvo vrijeme, dakle od polovice 1919., ovaj je još službeno neregistrirani „fašistički pokret“ u Istri, djelovao samo sa pogleda nacionalne, nacionalističke i antisocijalističke (antiboljševičke) propagande. Počinju se javljati sporadični teroristički napadi nad pojedincima iz protivničkog tabora bez ikakvih jasnih i dugoročnih programskih smjernica, prvenstveno radi trenutnih dnevno političkih probitaka. Tek je krajem 1919. godine istarski i tršćanski fašizam svoje noževe usmjerio prema „jugoslavenskom nacionalizmu“.¹⁴

2.2. Hrvatska i pojava fašizma

Nakon Prvog svjetskog rata pa sve do kraja tridesetih godina 20. stoljeća, odnosno do početka Drugog velikog rata, politička, socijalna i gospodarska kriza stalno su bile prisutne u državi SHS, odnosno i kasnije kada je promijenila ime u Kraljevinu Jugoslaviju. Unitarističke ideje i nametanje ekstremizma i diktature doprinosile su kaotičnom stanju, nesigurnosti, nezadovoljstvu u zapadnim dijelovima države. Događaji kao što je atentat na Pavla Radića i Đuru Basaričeka, poslanike HSS – a u beogradskoj skupštini, uvođenje „šestojanuarske diktature“ i slični postupci, izazvali su otpor, nezadovoljstvo udruživanjem u tadašnju jugoslavensku državu i jačanje radikalnih nacionalističkih ideja.

Objavljen je zakon o kraljevskoj vlasti te vrhovnoj upravi države koji je normirao apsolutnu kraljevsku vlast. Prema tome kralj označava vrhovni organ državne vlasti. U skladu sa svim tim, počeli su i progoni političkih protivnika: iz Zagreba bježi Ante Pavelić i u inozemstvu počinje okupljati radikalne nacionaliste, a novi vođa HSS–a Vlatko Maček optužen je za pružanje pomoći terorističkim djelatnostima. Neki istaknuti članovi HSS – a za vrijeme boravka u inozemstvu rade na tome da bolje upoznaju međunarodnu javnost sa situacijama u Jugoslaviji, a posebno u Hrvatskoj. Posebno su teško stradali komunisti: velik dio vodstva i mnogi članovi (otprilike 1000) bili su

¹³ Dukovski, D., *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998. str. 47.-48.

¹⁴ Ibid.

izloženi policijskom progonu i osuđivani, a desetak ih je ubijeno. Komunistička partija je prestala funkcionirati, a vodstvo je pobjeglo u inozemstvo.¹⁵

Kralj Aleksandar u listopadu 1929. potpisuje i proglašava „Zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja“. Država je tako podijeljena na 9 banovina te je time Hrvatska bila u potpunosti raskomadana jer je Savska Banovina imala sjedište u Zagrebu, a Primorska u Splitu. U rujnu 1931. je kralj Aleksandar tobože ukinuo apsolutizam i državi dao ustav, ali je diktatura potrajala i dalje. Lički ustaše digli su ustanak na Velebitu 1932. godine, radi kojeg je diktatorska vlast bila silno uzrujana. Ustaše su bili jako dobro opremljeni, te su poplavili sva sela svojim ustaškim promidžbenim gradivom, kojim su nagovještavali hrvatskom narodu skoro oslobođenje koje donose poglavnik i njegova ustaška vojska. Ustanak je bio skoro svladan, a mnogi sudionici su podlegli ozljedama, a neki su i javno smaknuti. Nakon toga ustaše pojačavaju svoje djelovanje paklenim strojevima, kao i osobnim atentatima te snažnom promidžbom. Prvo razdoblje beogradske diktature svršava 9. listopada 1934. kad je u Marseillesu izvršen atentat na Aleksandra Karađorđevića.¹⁶

¹⁵ Goldstein, I. – *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., str. 252.

¹⁶ Dabinović, A. i dr. – *Hrvatska povijest*, Split, 2002., str. 216.-219.

3. NASTANAK ANTIFAŠIZMA U HRVATSKOJ

Događaji koji su već opisani, a posebno zbivanja na našim prostorima kao i u Europi kasnih tridesetih godina prošlog stoljeća počeli su se ubrzano dešavati. Sve to zajedno dovelo je do velikih promjena kod naroda na ovim prostorima. Ekspanzionistička politika sila osovine, težnja za okupacijom i osvajanjem što više drugih teritorija, rasplamsavanje fašizma, neminovno je kod naprednih i slobode željnih ljudi dovelo do otpora te je stvorilo pokret koji je bio nužni odgovor na fašizam sa željom da se sačuva mir i sloboda za sve, kao otpor na zločine nacifašizma. Nastao je pokret koji je od prošlog stoljeća pa do danas jedan od najupečatljivijih pokreta – nastao je antifašizam.

3.1. Prvi oblici antifašizma u Hrvatskoj

Iako se antifašizam u Hrvatskoj u svojem najsnažnijem i kompletnom obliku pojavio početkom Drugog svjetskog rata, organizirani događaji u Istri dvadesetih godina bili su prve pojave antifašizma na našem prostoru: treba spomenuti „Labinsku republiku“ i antifašističku obranu Proštine, poznatiju kao „Proštinska buna“.

3.1.1. Labinska republika

„Jačanje fašizma i širenje nasilja izazivalo je sve više nezadovoljstva i među radništvom. Do oružanog otpora došlo je i na Labinštini. Fašistima je u ovom slučaju u pomoć morala doći i vojska. Fašistički borbeni odredi započeli su s terorom, represijama širom Istre odmah nakon okupacije 1918. godine. U svireposti isticali su se naročito domaći fašisti. Nezadovoljstvo općim stanjem doseglo je vrhunac kada su fašisti zaposjeli i zapalili sjedište radničke komore u Trstu 28. veljače 1921. i napali predstavnika sindikata rudnika Raše u Pazinu Giovanija Pipana. Ozlojađeni tim, a i ostalim nasilnim ispadima fašista sindikat donosi odluku o stupanju u prosvjedni štrajk, koji je počeo 2. ožujka 1921. godine. Za sljedeći dan, 3. ožujka sazvana je skupština u Vinežu na koju je došlo i mnogo mještana iz okolnih sela. Na skupu je potvrđeno stupanje u štrajk u znak prosvjeda protiv sve većeg fašističkog nasilja. Štrajk je prešao prvobitno zamišljene okvire. Razvio se u pobunu i pokret političko – ekonomskog i revolucionarnog karaktera. U štrajku je sudjelovalo oko 2000 rudara. U nekoliko slijedećih dana, rudari su uz krilaticu „Kova je nasa“ zauzeli sve rudnike na Labinštini, organizirali samoupravnu komunu koja će postati pod nazivom „Labinska republika“ i

osnovali takozvane „crvene straže“ kao zaštitu od mogućih štrajkolomaca i napada fašista. Rudarima su se pridružili mnogi seljaci, pomažući im najviše hranom. Rudari su sišli u jame i u svoje ruke preuzeli upravljanje i proizvodnju.“¹⁷

„Talijanska uprava u Istri odlučila je ugušiti štrajk i postojanje Labinske republike vojnom silom. U pripremama za gušenje pobune skupila se sila od 1000 vojnika naoružanih puškama, mitraljezima, bombama i suzavcem, uz potporu razarača u raškom zaljevu i dva oklopna vozila. Vojnicima su potporu pružala dva odjeljenja karabinjera i kraljevske straže. Sva ta vojna sila opkolila je rudare sa svih strana. Vlasti su pregovarajući s Pipanom predložile rudarima kapitulaciju, što je sindikalni vođa u ime rudara odbio i prihvatio borbu s vojskom. Za to vrijeme vojska je krenula u akciju. Zatečeni rudari pružili su snažan otpor kod sela Štrmac. Međutim, slabo naoružani i neiskusni rudari su ubrzo morali odustati i na kraju predati se. Pobuna je ugušena u popodnevnim satima 8. travnja 1921. godine. Proces uhapšenima održan je pred sudom u Puli u prosincu 1921. na kojem je sudsko vijeće donijelo oslobađajuću presudu za 52 optužena rudara. Mnogi rudari kojima Labin nije bio općina rođenja izgnani su, u pobuni su poginuli rudari Maksimilijan Ortari i Adalbert Sykora. Štrajk je trajao 37 dana, u njemu je sudjelovao više od 2000 rudara, pripadnika 7 različitih nacionalnosti.“¹⁸

Iako nije nikada bila proglašena, upravo je ta kratka samoupravna epizoda „Labinske republike“, odnosno štrajk rudara s Labinštine, ostavila snažan utisak u povijesti Istre. Njezino veliko značenje ne ogledava se samo u tome što je postala svjetski poznata zbog pružanja otpora nadolazećem i sve jačem fašizmu, nego također jer je sindikalni otpor raških rudara ujedno označavao i borbu za prava radnika, poboljšanje njihovog položaja te kako radnih, tako i životnih uvjeta. U predstojećim zbivanjima, generacijama ljudi s ovih prostora postati će inspiracija i poticaj u borbi za socijalnu pravdu i nacionalnu slobodu.¹⁹

¹⁷ Krizman M., – *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma 1954.*, Pazin, str. 32.

¹⁸ Ibid., str. 33.

¹⁹ Ibid.

3.1.2. Proštinska buna

Fašisti su na našem prostoru odmah po dolasku počeli koristiti nasilje, teror, batinu, zastrašivanje i druge oblike na domicilno stanovništvo. Osim Labinske republike i događaji na Proštini 1921. godine su vrlo upečatljiv primjer antifašizma.

„Batina je zaista bila jedno od glavnih sredstava za „civiliziranje pripadnika barbarske rase“ koju su nemilosrdno koristile bijesne fašističke skupine vršeći nasilje nad mirnim stanovništvom diljem Istre. Seljacima Proštinskih sela Kavran, Šegotići, Pavićini, Veliki i Mali Vareški, Jovići, Peruški, Išići, Krnica, Rakalj, Cveki, Cukoni i Mutvoran je takvo nasilničko ponašanje dozlogrdilo. Česti pohodi fašističkih skupina u navedena sela i stalna uznemiravanja stanovništva, izazvala su revolt mještana kada su fašisti upali u selo Šegotiće u noći 2./3. veljače 1921. godine, tražeći tamošnjeg prvaka Antu Ciligu, jednog od organizatora pobune i istaknutog komunistu. Kako ga tada nisu našli, pulski i vodnjanski fašisti upali su 4. travnja 1921. godine (na mali Uskrs) u gostionicu na Križu, raskršću koje povezuje sela Proštine tražeću Ciligu i ostale istaknute narodnjake, među kojima je bilo i desetak komunista. Skupina oko Cilige odlučila je fašistima pružiti otpor, na što su spremno pristali i seljaci i osnovali svoje naoružane straže. Fašisti su uhvatili gostioničara Ivana Macuku i tukli ga. U kratkom vremenu pred gostionicom se skupilo oko 150 puškama naoružanih seljaka, koji su ih, bez nasilja, primorali da im predaju gostioničara. Fašisti se nisu usudili vratiti se u Vodnjan ili Pulu, već su potražili pomoć u stanici karabinjera u Krnici. Naoružani seljaci proveli su noć u šumi. Sutradan 5. travnja 1921. godine došla su dva bataljuna vojnika i pet skupina fašista, sveukupno oko 500 vojnika i fašista. Oko 200 seljaka odlučilo se braniti. Vojsci je tada došla nova pomoć i fašisti iz Trsta. Seljaci se nisu namjeravali boriti s vojskom, već samo s fašistima. Otpor seljaka bio je slomljen. Drugi dan, 6. travnja 1921. uslijedilo je „čišćenje“. Došle su nove skupine fašista iz Pazina, Rovinja i Kanfanara, zatim karabinjeri i financijska straža. Opljačkano je i zapaljeno 28 kuća i 4 štale u Šegotićima i Vareškim. Privedeno je 200, a zadržano 89 osoba. Uhapšenike su tukli i zlostavljali. Neki su od posljedica batinanja umrli ili ostali invalidi.“²⁰

„Štrajk rudara i okupacija postrojenja labinskih rudnika i antifašistički istup seljaka Proštine predstavljaju po svom intenzitetu najznačajnije radničko – seljačke pokrete u Kraljevini Italiji u prvoj polovici 1921. godine. Svijetli primjer istarskih hrvatskih seljaka

²⁰ Krizman, M., – *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma 1954.*, Pazin, str. 31.

antifašista i njihova odlučnost da se oružjem u rukama suprotstave najmračnijim silama ondašnjeg društva, zatornicima slobode i volje narodnih masa i da se svjesno žrtvuju svojim slobodarskih idealima – ipak se, iako s izvjesnim zakašnjenjem, našao na pozornici naprednog europskog javnog mnijenja. Veličini i značenju seljačke borbe znatno je pridonijela činjenica da su ih u njihovom nastojanju podržali talijanski i hrvatski komunisti u Puli, talijanski i hrvatski radnici ugljenokopnog bazena u Labinu i talijanski vojnici – antifašisti u Kavranu. Dva najjača revolucionarna žarišta u jugoistočnoj Istri – Labinština i Proština usprkos vremenske koincidencije i međusobne povezanosti, nisu prerasla u organizirani zajednički istup. U političkom, socijalnom i klasnom pogledu pokret na Labinštini bio je mnogo zreliji, pa je i njegov domet bio veći. Uza sve to Labinština nije pokazala onakvu borbenu odlučnost kao što je to bio slučaj s proštinskim seljacima koji su pružili najjači otpor fašizmu sve do 1943. U travanjskim zbivanjima 1921. seljaci Proštine, jugoistočne Istre, pa i čitave Istre uopće, postali su svjesni da će svoje socijalno, klasno i nacionalno oslobođenje ostvariti upravo u borbi protiv fašizma i da će se ta borba odigrati na širokom antifašističkom frontu europskih razmjera čiji će sastavni dio biti i sama Istra. Ova je spoznaja kontinuirano živjela i dalje da bi svoju konačnu realizaciju doživjela u masovnom narodnom ustanku u Istri 1943.“²¹

²¹ Bertoša, M., – *Proština 1921.*, Pula, 1972. str. 98. – 99.

4. DRUGI SVJETSKI RAT

Burni događaji tridesetih godina prošlog stoljeća nagovještavali su da se sprema nešto veliko što će donijeti velike promjene za države naših prostora, pa tako i za Hrvatsku, koja se pred sam Drugi svjetski rat nalazila u sastavu Jugoslavije. Jugoslavenska vlada 25. ožujka 1941. popušta pritisku sila osovine i pristupa Trojnom paktu. To je izazvalo demonstracije i nezadovoljstvo naroda, doduše u Hrvatskoj je tih demonstracija bilo nešto manje. Poznate su parole „Bolje rat nego pakt“ i „Bolje grob nego rob“. Te su demonstracije bile povod za njemački napad na Jugoslaviju, odnosno Hrvatsku koji je počeo 6. travnja. Bombardiran je Beograd. Jugoslavenska vojska se raspala. Neslavna uvertira u Drugi svjetski rat na našem području.

„Već 10. travnja poslijepodne Nijemci su ušli u Zagreb. U tom je trenutku Slavko Kvaternik, jedan od vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, na radio Zagrebu pročitao tekst o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske.“²²

„Pavelić je 16. travnja stigao u Zagreb i formirao prvu vladu NDH. S titulom „poglavnik NDH“ za sebe je uzeo mjesto premijera i ministra vanjskih poslova.“²³

„Nezavisna Država Hrvatska počivala je na totalitarnom sustavu kakav je postojao i u drugim zemljama Osovine. Pravni stručnjaci NDH isticali su autoritarnu i totalitarnu prirodu države i naglašavali da koncentracija sve državne vlasti u jednoj osobi koja nije bila odgovorna nikome te široka nadležnosti države koja zadire i u privatnu sferu građana predstavlja izraz snage državne vlasti. Totalitarna priroda države bila je vidljiva i u tome što je jedina dopuštena politička organizacija bila ustaška organizacija, dok su ostale političke stranke bile zabranjene. Pavelić je istodobno bio poglavnik pokreta i državni poglavnik, a objedinjenost ustaške i državne organizacije vidjela se i na drugim planovima.“²⁴

Na ovaj način uspostavljena vlast u državi nije mogla dovesti do ničeg drugog već nasilja, terora i progona. Antifašizam je time jednostavno bio neminovna pojava kao odgovor na stanje. Ako se kod dijela ljudi u Hrvatskoj pojavilo zadovoljstvo što se raspala Jugoslavija i uspostavila NDH u smislu samostalne države, razvoj događaja i surova zbilja, promijenili su raspoloženje.

²² Goldstein, I., – *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., str. 269.

²³ Ibid., str. 271.

²⁴ Čepulo, D. – *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, Zagreb, 2016., str. 288.

Ubrzo su nastupila razočaranja i simpatije su nestajale. Već sutradan po konstituiranju Pavelićeve vlade (17. travnja) proglašena je Zakonska odredba za obranu naroda i države. Ta je odredba bila temelj sustava političkog terora, kojeg su obilježila masovna strijeljanja talaca i početak osnivanja logora. Zatim su 30. travnja proglašeni i rasni zakoni prema kojima se definiralo arijsko i nearijsko porijeklo. Upravo su ti zakoni kasnije označavali osnovu za sve protužidovske mjere.²⁵

Unutar prva tri mjeseca po uspostavi NDH, Židovima je oduzeto državljanstvo, bili su obvezni nositi žute trake, izbacivani su iz stanova i kuća, oduzeta im je gotova sva imovina te su kasnije upućivani u logore u kojima je velika većina njih ubijena. Već je 14. travnja spaljena sinagoga u Osijeku, a tijekom 1941. srušene su, ili devastirane sinagoge i u drugim gradovima. Rušenje zagrebačke sinagoge, koja je označavala jedan od simbola židovske zajednice u gradu i općenito samog grada, odvijalo se u listopadu 1941. prema odluci Ivana Wenera, tadašnjeg gradonačelnika Zagreba, jer se navodno ta sinagoga nije uklapala u „sredidbeni (urbanistički) plan.“²⁶

Postupno, ali također dosta brzo došla su i daljnja razočaranja. Rasna, religijska i etnička proganjanja Srba, Židova i Roma, kao i surov teror vršen nad političkim neistomišljenicima Hrvatima, izazivao je odbojnost i nesigurnost kod sve većeg broja Hrvata. Sve je to bilo popraćeno i velikim ekonomskim nevoljama. Gradsko je stanovništvo naglo osiromašilo i mnogo je ljudi počelo trpjeti glad. Nagla pojava te sve veće jačanje političkog i oružanog pružanja otpora ustašama i njihovom fašističkom režimu te sveprisutnoj stranoj okupaciji postali su najuvjerljiviji pokazatelji političkog raspoloženja Hrvatskog i nehrvatskog stanovništva u NDH.

„Područje NDH podijelile su Njemačka i Italija gotovo po polovici na sjevernu (Njemačku) i južnu (talijansku interesnu sferu), u kojima su njihove trupe u pojedinim prilikama preuzimale vlast te iskorištavale šumsko i rudno bogatstvo i radnu snagu. Više od 200 000 radnika i radnica, uz aktivnu podršku vlasti NDH, bilo je do kraja rata odvedeno, pretežno mobilizacijom, kao jeftina radna snaga u Njemačku. Međunarodni položaj NDH bio je beznadan. Nastala pod patronatom sila Osovine, NDH je cijelo vrijeme bila uklopljena u hitlerovski ratni stroj.“²⁷

²⁵ Goldstein, I. – *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., str. 275. – 277.

²⁶ Ibid., str. 277.

²⁷ Ibid, str. 280. – 281.

4.1. Ratni antifašizam

Narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj i u cijeloj Jugoslaviji bila je specifičan dio velike antifašističke koalicije koju su od 1941. do 1945. predvodili Velika Britanija, SSSR i SAD. Ta se ratna koalicija može definirati kao kratkotrajni savez vrlo raznorodnih i inače antagoniziranih država, političkih pokreta i ideologija, privremeno ujedinjenih u grčevitoj samoobrani protiv agresivnog nacifašizma kao najveće zajedničke opasnosti koja je prijetila uništenjem i parlamentarnoj demokraciji i komunizmu i mnogim drugim tekovinama suvremene civilizacije. Isprepletenost razlika u politici i utjecaja unutar velike antifašističke koalicije i komunističke fronte odrazila se u 4 ratne godine i na antifašistički pokret u ondašnjoj Jugoslaviji, koji se uza sve te utjecaje ipak odlikovao velikim stupnjem autohtonosti i autonomnosti. To u velikoj mjeri vrijedi i za posebnosti Narodnooslobodilačke borbe (NOB) u Hrvatskoj u odnosu na općejugoslavenski NOB.²⁸

Komunistička partija Hrvatske označavala je glavnu organizatorsku i predvodničku snagu ratnog antifašizma i NOB-a u Hrvatskoj. U središnjim dijelovima Hrvatske i u ostatku NDH došlo je do toga da je trebalo braniti голу egzistenciju, čemu je uzrok bio ustaški genocidni teror. Uz komuniste, u Hrvatskoj se organiziraju i pružaju otpor i demokratski i antifašistički orijentirani patrioti. U krajevima naseljenim isključivo Hrvatima, Primorju, Gorskom kotaru i Dalmaciji osnovni je motiv, talijanska okupacija.²⁹

Zbog specifičnosti situacije, različitosti od regije do regije, može se već od kraja 1941. govoriti o „hrvatskim antifašističkim pokretima“. Jasno je da time antifašistički pokret dobiva snažan pečat autohtonosti pa nužno postaje i autonoman na razini užeg područja, kao i na razini čitave Hrvatske.³⁰

4.2. Ustanak i antifašistički oslobodilački rat

U svibnju i lipnju 1941. u NDH počinju prvi masovni zločini po srpskim selima koji su unijeli nemir među srpsko stanovništvo. Seljaci u središnjoj Hrvatskoj i Dalmatinskoj zagori nisu ostajali u kućama ili u blizini kad su saznali da nailaze ustaške ili žandarske ophodnje. Tada su se nastojali sklanjati u obližnje šume ili još dalje, u brda ili gdje god

²⁸ Goldstein, I., *Kontroverze hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, 2019., str. 121. – 122.

²⁹ Ibid. str. 122.

³⁰ Ibid. str. 124.

su smatrali da će biti sigurni. Oružja za oružani otpor nije bilo, iako se za to stvaralo raspoloženje.

Slično raspoloženje, iako s drukčijim pobudama, javljalo se i u dijelovima hrvatskog stanovništva priobalnog područja kojeg su anektirali ili okupirali Talijani. Narod je bio pod jakim pritiskom nasilne talijanizacije i drugih grubih postupaka tuđinske fašističke vlasti. To je kao posljedicu imalo akciju Komunističke partije koja je, počevši od 22. lipnja 1941. pozivala na oružanu borbu i ustanak protiv nacifašističkih okupatorskih sila, kao i njihovih ustaških saveznika.³¹

„Nakon raspada Jugoslavije u travnju 1941. Komunistička partija je bila jedina politička snaga s organizacijskom mrežom u svim dijelovima zemlje, a Komunistička partija Hrvatske bila je njen relativno najbrojniji i najbolje organizirani dio. KPJ je tada brojala oko 7000 članova, od kojih je oko trećinu iz KPH. Tomu treba u Hrvatskoj pribrojiti barem još 10 000 aktivnih simpatizera i članova komunističke omladine (SKOJ). To su dobrim dijelom bili revolucionarno raspoloženi ljudi, vični ilegalnom radu, disciplinirani i gotovo fanatično spremni izvršavati zadatke svog vodstva.“³²

Kako je do 22. lipnja 1941. na snazi bio pakt o prijateljstvu Njemačke i SSSR-a, tako su se i komunisti u Jugoslaviji suzdržavali od otvorenih akcija protiv nacističkih okupatora i svih njihovih saveznika, iako su se pripremali za njih tako što su potajno primjerice prikupljali oružje, počeli sa osnivanjem vojnih komiteta i širenjem svojih organizacija među sve više nezadovoljnim stanovništvom.³³

„Napad Njemačke na SSSR i moskovski poziv komunistima okupirane Evrope da „ispune svoj internacionalistički dug obranom glavne tvrđave svjetskog proletarijata-SSSR-a“ pokrenuli su i hrvatske komuniste. Već na sam dan napada, 22. lipnja, ne čekajući instrukcije, petnaestak hrvatskih komunista iz Siska odlazi u obližnju šumu, osniva prvi gerilski odred (Sisački partizanski odred) i već sutradan minira prugu Sisak - Sunja, što je prva oružana akcija antifašističkog otpora u Hrvatskoj. Slijedećih dana zaredale su diverzantske akcije komunističkih udarnih grupa u nekim gradovima,

³¹ Goldstein., I. *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., str. 282.

³² Ibid. str. 282. – 283.

³³ Ibid. str. 283.

najviše u Zagrebu, Karlovcu i Splitu: kidanje telefonskih linija i električnih vodova, napadi na vojnike, miniranje pruga.“³⁴

U toku ljeta, ustanak se rasplamsao po središnjim dijelovima Hrvatske (Kordun, Banija, Lika), te u dijelovima Hercegovine. Vojne akcije su predvodiliiskusni i vještikomunistički ratnici te bivši dobrovoljci iz španjolskog građanskog rata, ali i oficiri kraljevske jugoslavenske vojske, oni koji su uspjeli izbjeći zarobljavanje u travanjskom ratu.³⁵

Ustanak je u Dalmaciji i Hrvatskom primorju započeo istovremeno. Usprkos tome, ipak su ga označavala neka drugačija obilježja. Tako su primjerice Talijani u anektiranim krajevima nastojali prisiljavati lokalno stanovništvo da uči talijanski jezik, koji je u školama postao nastavni jezik. Promijenjena su sva imena i prezimena. Državni službenici bili obvezni pozdravljati fašističkim pozdravom. Nekim su beneficijama pokušavali pokrenuti domaće stanovništvo na surađivanje, to im skoro uopće išlo za rukom. Organizacijom prvih diverzija koje su pokrenuli komunisti, talijanske su vlasti počele poduzimati drastične osvetničke mjere. To je rezultiralo poticanjem buntovnog raspoloženja, te je s toga poziv komunista u borbu protiv okupatorskog fašističkog režima bio djelotvoran.

„Antifašistički oružani otpor postupno se širi i na područja naseljena isključivo Hrvatima, najprije u obalnom pojasu i Gorskom kotaru, a 1942. već i na sjeveru, u području između Dobre i Kupe, čak i u nekim mjestima oko Zagreba (Hrvatsko zagorje, Žumberak, Moslavina, Kalnik). U jesen 1941. ustanici se organiziraju u čete, bataljone i odrede koje nazivaju „partizanskima“. Na Petrovoj gori, na Kordunu 26. listopada 1941. osniva se Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske kojem su na čelu bivši oficiri španjolske republikanske vojske Hrvati Ivan Rukavina – komandant Glavnog štaba, Marko Orešković - politički komesar i Franjo Ogulinac Seljo - operativni oficir. Kad je samo nekoliko dana kasnije poginuo Orešković (mučki su ga ubili četnici, što je bio prvi teži znak raskola između partizana i četnika u Hrvatskoj), politički komesar Glavnog štaba postao je Vladimir Bakarić.“³⁶

³⁴ Goldstein., I. *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., str. 284.

³⁵ Ibid. str. 285.

³⁶ Ibid. str. 287.

Već je krajem 1941. godine i sam Pavelić vodio ustašku ofanzivu koja je za cilj imala gušenje ustanka na Kordunu. Ustaše su tada doprle do Petrove gore te iza sebe pustile teške posljedice po živote i imovinu ljudi na tom području. No tom ofanzivom ustanak nije ugušen, već je naprotiv rasplamsan. Iako su ustanici posjedovali malo oružja, ustanak se istovremeno počeo širiti kao požar na stotine mjesta. Što su ustaše vršile surovije zločine nad stanovnicima, to je ustanak bio žilaviji i masovniji.³⁷

„Do kraja 1941. partizanski odredi već broje oko 7000 naoružanih boraca, kojima treba dodati još barem tri puta više organiziranih pomagača, kao i podršku u većini srpskih i hrvatskih sela. Jaka ilegalna organizacija postojala je u gotovo svim gradovima. Zima 1941. - 1942. bila je vrlo jaka i dugotrajna, s velikim teškoćama u komunikacijama i opskrbi za stanovništvo, ali i za partizane. Od proljeća 1942. i tijekom cijele te godine NOB u Hrvatskoj postupno jača i širi utjecaj i oslobođena područja prema sjeveru zemlje. Partizani u ljeto i jesen 1942. osnivaju i pokretne (manevarske) jedinice, brigade, s prosječnom snagom od oko 600 do 1000 boraca. Do kraja 1942. u Hrvatskoj je formirano 18 brigada: četiri u Lici, po tri u Dalmaciji, na Baniji i Kordunu, po dvije primorsko - goranske i slavonske, te jedna mješovita na Žumberku, samo trideset kilometara od Zagreba. Potkraj 1942. partizanske brigade, odredi i samostalni bataljuni u Hrvatskoj broje oko 25 000 boraca. Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i CK KPJ s Titom na čelu, od kraja 1941. do ljeta 1944. cijelo su vrijeme na raznim lokacijama u BiH, pa su veze s Glavnim štabom Hrvatske bile redovite.“³⁸

„U oslobođenim selima i gradićima partizani osnivaju narodnooslobodilačke odbore (NOO), koji pored pozadinske službe za partizansku vojsku preuzimaju i ovlasti civilne vlasti.“³⁹

4.3. Antifašistički otpor hrvatskog stanovništva

Bez podrške svih slojeva stanovništva u Hrvatskoj narodnooslobodilački pokret i partizanska vojska ne bi mogli djelovati i ostvarivati uspjehe kakve su imali na prostoru Hrvatske.

³⁷ Hrženjak., J. *Stoljeće života*, Zagreb, 2016., str. 49. – 50.

³⁸ Goldstein., I. *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., str. 287. – 288.

³⁹ Ibid., str. 288. – 289.

„Njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj konstatirao je: „Da bi partizanski rat imao izgleda za uspjeh, mora posjedovati jaku materijalnu i moralnu podršku stanovništva, kao što je, recimo, to slučaj s Titovim partizanima u Hrvatskoj“.“⁴⁰

Uz vojni otpor na bojišnici i oružane napade u pozadini, rat se u Hrvatskoj gotovo stalno i intenzivno vodio neprekidnim oštećivanjem sveukupne infrastrukture, najpraktičnijim civilnim pružanjem pomoći partizanima, obavještavanjem i promidžbom, čime je uspješno upravno, vojno, privredno i prometno funkcioniranje osovinskih sustava i institucija bilo onemogućeno. Logistička, informacijska, praktična i promidžbena potpora NOP-u, omogućavala je i izvođenje sabotaza (rudnici, vojna oprema, skladišta, tvornice, žetveni prinosi), diverzija (pruge, mostovi, cestovne komunikacije, strateški i vojno važni objekti, luke), partizanskih napada te nabave ili izvlačenje ratnog materijala i zaliha raznog materijala i hrane. Zbog diverzantskih i obavještajnih aktivnosti, po gradovima i vojnim uporištima NDH osovinske su snage oko svojih zapovjedništava, objekata i dužnosnika bile prisiljene držati posade ili garnizone.⁴¹

Narodnooslobodilački pokret u Hrvatskoj ni u jednom smislu nije nestajao u vakuumu, to niti nije bilo moguće. Uz najveći postotak hrvatskog stanovništva u selima, čije je sudjelovanje u hrvatskom NOP-u u većoj mjeri bilo izravno jer se pogođenost ratom na selu neposredno osjećala, u otporu je tako sudjelovalo i radništvo čiji je praktičan oblik pomoći mogao biti od najveće koristi NOP-u, kao i hrvatsko građanstvo i intelektualci, makar je njihova pomoć u većoj mjeri bila materijalna i moralna.⁴²

„Rat se vodio natpisima na plakatima i na zidovima, tiskanim materijalima (raspačavanje letaka i novina) i re-montažom osovinskih promidžbenih filmova, opskrbljivanjem tehničkom, uredskom i tiskarskom opremom, „reduciranjem“ robe u skladištima, oštećivanjem vozila, demoliranjem instalacija, rezanjem žica i rušenjem telegrafskih i telefonskih stupova. Šteta od akcija takve vrste kumulativno se povećavala toliko da su u Dalmaciji, primjerice, Talijani zaprijetili da će zbog razloga svoje „nacionalne časti“, za svaki stup dati strijeljati tri taoca. Neprimjetno je umanjivana kvaliteta i funkcionalnosti tvorničkih proizvoda, prinos rude u rudnicima bio je smanjen ili je ruda bila lošije kvalitete. General-potpukovnik W. Warlimont Hitleru je u ožujku 1944. podnio izvješće Vrhovnog zapovjedništva Wehrmachta po kojem je 30

⁴⁰ Mihalić., N. *Borba Hrvata protiv Trećeg Reicha*, Zagreb, 2012., str. 93.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

postojale hrvatskih željeznica izvan upotrebe, a ostale su neprekidno bile u prekidu. Po istom izvješću, privredne su brojke Hrvatske bile porazne: inače poljoprivredno bogata zemlja, Hrvatska je pred poljoprivrednim slomom, dok primjerice, proizvodnja mineralnih ulja iz 1941. više ne postoji.⁴³

Stanovnici u raznim gradovima i naseljima doprinosili su NOP-u konspiracijom i ilegalnim radom (pomaganju pri nabavi i prijevozu materijala, doprinosu u novcu ili potrepštinama, privremenim sklanjanjem, primanjem na noćenje ili na duži boravak pripadnika NOP-a, pružanjem medicinske pomoći, pomaganjem pri bijegu, neprijavlivanjem, nesvjedočenjem, itd.) i ljudskim gestama potpore (slanje pomoći logorašima i njihovim obiteljima). To su bili ljudi različitih profesija: prijevoznici i trgovci, obrtnici, činovnici, umjetnici i kulturni djelatnici, liječnici, inženjeri, arhitekti, profesori. NOP su pomagali čuvari skladišta, stražari na mitnicama, vozači, željezničari i drugi.

4.4. Zagreb u ratu

Glavni grad Hrvatske – Zagreb, postao je upravno, vojno i političko središte okupatorskih vlasti. U njemu je smješteno teško naoružanje, skladišta streljiva, benzina i mehanizacije okupatora. Grad je bio sjedište ustaške NDH, a za okupatora je ona, pod nadzorom, imala za dužnost obavljanje civilne vlasti. Također je u Zagrebu bila smještena i vojska (ustaše, domobrani i žandarmerija), kao i velika većina njihovog naoružanja kojeg su iza sebe ostavile jedinice poražene Jugoslavenske kraljevske vojske pri povlačenju, te isto tako i ono koje je okupatorska vojska zarobila i predala Vladi NDH. Naoružanje koje su građani Hrvatske plaćali za obranu od vanjskih neprijatelja je tada bilo okrenuto protiv njih.⁴⁴

Zagreb je bio prepun oružja, vojske i špijuna (obučenih i amatera), koji su činili nesigurnim rad, kretanje i život građana. Ono što se do tada činilo dalekim, o čemu se samo pričalo, postala je gruba stvarnost. Teror, strah i krv već od prvih dana.⁴⁵

⁴³ Mihalić., N. *Borba Hrvata protiv Trećeg Reicha*, Zagreb, 2012., str. 95.

⁴⁴ Hrženjak., J. *Stoljeće života*, Zagreb, 2016., str. 26.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 26. – 27.

Nakon otklanjanja kratkotrajnih kolebanja i dilema o dvjema etapama oružane borbe u vodstvu NOP-a: prvo sabotažnoj a onda partizanskoj, počeli su se na terenu osnivati partizanski odredi, a u gradovima diverzantske udarne grupe.⁴⁶

Nakon početka okupacije, Zagreb je bio centar političkih zbivanja u Hrvatskoj u kojem se tada nalaze sve najviše neprijateljske vojne i političke ustanove i dobro organizirane policijske i obavještajne službe. Voditi borbu u tako velikom gradu kao što je bio Zagreb bilo je više nego teško.⁴⁷

Grad Zagreb je za vrijeme rata bio značajan punkt za vezu između svih dijelova Hrvatske, a organizirane akcije ilegalnih oružanih udarnih grupa provodile su se naročito tijekom 1941. i 1942. godine.

Iz Zagreba se mobiliziraju dobrovoljci za odlazak u partizane cijelo vrijeme trajanja rata. U srpnju i kolovozu 1941. osnivaju se prvi partizanski odredi u okolici Zagreba, njihova uloga je pored borbe bila i stvaranje uporišta i kanala u prigradskim naseljima i selima koji bi poslužili kao stalna veza Zagreba s terenom.⁴⁸

Važan politički i moralni faktor, naročito u prve dvije godine, predstavljao je dolazak Zagrepčana u partizane. To je označavalo odlazak Hrvata u NOB, što je ujedno i razbilo tezu dotadašnje ustaške propagande o istovjetnosti četnika i partizana i zadalo težak udarac ustašama i njihovom razvikanom „hrvatstvu“.

Na svojevrsan je način Zagreb utjecao na sveukupan razvoj NOB-a u Hrvatskoj. Bio je i ostajao stalan izvor kadrova, boraca te nepresušan izvor opskrbe. Što se rat više bližio kraju, iz Zagreba odlaze nove i sve veće grupe dobrovoljaca u jedinice NOV. Dobrovoljci iz Zagreba koji su pristizali u partizanske jedinice, postajali su gotovo redovito glavna politička i borbena jezgra. U Zagrebu je na sceni bio i „mali, sitni rad“, koji se može činiti nevažnim, ali je upravo takav rad, koji je bio svakodnevan i nije prestajao, imao velikih rezultata.⁴⁹

⁴⁶ Badovinac, T., *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, Zagreb, 2004., str. 84.

⁴⁷ Ibid., str. 85.

⁴⁸ Ibid., str. 86.

⁴⁹ Ibid., str. 87.

4.5. Četvrta neprijateljska ofanziva – prijelomni događaji u NOB-u 1943.

Jačanjem Narodnooslobodilačkog pokreta i razvijanjem oružane borbe na sve širem teritoriju države, uspjesi i oslobađanje teritorija, počeo se osjećati vrlo pozitivno raspoloženje u slobodarskim krugovima. Sve više dobrovoljaca pristupa jedinicama NOV-e, osniva se sve više NOO-a na slobodnom teritoriju, narod prihvaća partizane kao svoje osloboditelje i svima postaje jasno da je slom fašizma neizbježan, premda do završetka rata ima još puno vremena, ali 1943. godina, kao da je po zbivanjima i ishodu borbi te donošenjem važnih odluka za budućnost Hrvatske, na neki način posebno značajna.

Studeni 1942. obilježio je jedan od najvažnijih događaja antifašističkog pokreta sa ovih prostora. Tito u Bihaću, zajedno sa oko sto predstavnika partizanskog pokreta iz svih dijelova Jugoslavije osniva Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (poznato kao AVNOJ), koje označava vrhovno predstavničko tijelo.⁵⁰

„Izvještaji o vojnim i političkim uspjesima NOB-a, u Vrhovnoj su komandi njemačke vojske shvaćeni kao alarmantni signali. Ocijenjeno je da je ugrožen cjelokupni njemački okupacijski sistem ne samo raskomadane Jugoslavije već i cijelog Balkana. Stoga je sam Hitler izdao upute o „konačnom uništenju komunističkog otpora“. Usred zime, već u siječnju 1943. Nijemci su započeli veliku ofenzivnu operaciju Weiss (koja je u poslijeratnoj historiografiji i publicistici bila poznata kao Četvrta ofenziva), s ciljem da unište glavninu partizanskih snaga na području NDH. Prikupili su tri operativne i jednu rezervnu diviziju, Volksdeuchersku SS diviziju Prinz Eugen, jednu hrvatsku legionarsku diviziju i probrane jedinice vojske NDH. Talijani su sudjelovali s trima kompletnim divizijama i kasnije s dijelovima još triju. U operaciju su bile uključene i znatne ustaške i četničke snage. Ukupno je oko 120 000 vojnika napalo središnje partizanske snage koje su na tom području brojale gotovo 40 000 vojnika pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba i Tita. Brojem i naoružanjem premoćni Nijemci i njihovi saveznici u pet su tjedana oduzeli partizanima teritorij i potisnuli glavninu snaga nekoliko stotina kilometara na jugoistok, prema dolini Neretve. Potkraj veljače i u početku ožujka činilo se da je za opkoljene partizanske snage stanje bezizgledno, ali su oni iznenadnim udarom ipak probili obruč na Neretvi i prešli na lijevu obalu rijeke. U tom su proboju teško potukli četničke snage, te njihov ostatak protjerali

⁵⁰ Goldstein, I. *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003. str. 292.

do Crne Gore i Srbije. One otad na prostoru zapadno od Drine više nisu operativno relevantna snaga.“⁵¹

Njemačka Vrhovna komanda bila je nezadovoljna tek površnim uspjehom operacije Weiss te odmah naređuje svojim snagama daljnji progon s ciljem uništavanja glavnog dijela Narodnooslobodilačke vojske. Tada započinje operacija Schwarz, u kojoj je stvoren još jedan обруч koji okružuje glavninu partizana koji su se skupa s Vrhovnim štabom prikupljali u okolici Foče i oporavljali od prethodnih bitaka u četvrtoj ofenzivi. U обруču se našlo 6 divizija NOV-e, od kojih su dvije bile hrvatske. Narednih mjesec dana (sredina svibnja – sredina lipnja 1943.) vodila se bitka koja je zabilježena kao peta ofenziva. Ta je ofenziva po žestini ostala zapamćena kao najveća i najteža bitka Narodnooslobodilačkog rata. S Titom na čelu, partizani su se izvukli iz обруča (preko rijeke Sutjeske i planine Zelengore), ali su pretrpjeli gubitke kakve ni prije ni poslije nisu imali. Izgubljeno je približno 2/3 tamošnjeg sastava, oko 15 000 boraca. Dvije hrvatske divizije, 7. banijska i 9. dalmatinska, vratile su se u srpnju i kolovozu na svoja područja, ali brojčano znatno oslabljene.⁵²

4.6. ZAVNOH i značaj donesenih odluka za Hrvatsku

„S obzirom na vojnu i političku situaciju u NDH, velik dio hrvatskog naroda se počeo opredjeljivati za partizanski Narodnooslobodilački pokret (NOP), za ratno savezništvo sa silama antifašističke koalicije. NOP Hrvatske razvio se u ratu u široku demokratsku koaliciju. U lipnju 1943. u Otočcu i Plitvičkim jezerima, NOP Hrvatske organizira osnivačku skupštinu ZAVNOH-a, kao vrhovnog političkog predstavništva partizanske Hrvatske. Izvršni odbor ZAVNOH-a, donosi 20. rujna 1943. svoju poznatu Odluku o priključenju Hrvatskoj Istri, Rijeki, Zadra i ostalih od Italije anektiranih krajeva.“⁵³

U Plaškom, 12. - 15. listopada 1943., kada se održalo drugo zasjedanje ZAVNOH-a, njegov se politički sastav proširuje kada započinju pristupati i određeni mjesni i regionalni prvaci HSS-a narodnooslobodilačkom pokretu. Također postaje

⁵¹ Goldstein, I. *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003. str. 292. – 293.

⁵² Ibid., str. 293. – 294.

⁵³ Badovinac, T., *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, Zagreb, 2004., str. 123.

reprezentativnije i brojnije predstavljanje pojedinih krajeva Hrvatske u okviru plenuma ZAVNOH-a.⁵⁴

Sukladno odlukom Drugog zasjedanja AVNOJ-a u vezi prava samoopredjeljenja svih jugoslavenskih naroda (Jajce, 30. studeni 1943.), i ZAVNOH se trebao konstituirati u najviši organ vlasti u Hrvatskoj. To je i učinjeno 5 mjeseci kasnije na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a (Topusko, 8. - 9. svibnja 1944.).⁵⁵

„ZAVNOH je bio temelj na kojem se kasnije gradila Narodna Republika Hrvatska i Socijalistička Republika Hrvatska (1950. - 1990.). Upravo preko ZAVNOH-a je Hrvatska ušla u pobjedničku antifašističku koaliciju. Stoga se u izvorišnim osnovama o tisućljetnoj borbi hrvatskog naroda za samobitnost i samodržavnu opstojnost, koje se nabrajaju u preambuli Ustava Republike Hrvatske (od 22. prosinca 1990.), posebno spominju odluke ZAVNOH-a, kojima su uspostavljeni temelji državne suverenosti Države Hrvatske u razdoblju Drugog svjetskog rata.“⁵⁶

4.7. Kapitulacija Italije

U 1943. godini zaustavljene su fašističke sile na svim bojištima. Staljingradska bitka okončana 2. veljače 1943., označila je prekretnicu na Istočnoj bojišnici. Talijani i Nijemci već su bili izbačeni iz Sjeverne Afrike. Time je početkom 1943. godine strateška inicijativa prešla u ruke saveznika. Situacija na Sredozemlju brzo se mijenjala. Nakon savezničkog iskrcavanja na Siciliju u svibnju, 25. srpnja 1943. talijanski kralj V. Emanuele dao je nalog o uhićenju Mussolinija. Novu talijanska vlada ubrzo je započela pregovore sa Saveznicima o kapitulaciji i prelasku na njihovu stranu. Kapitulacija Italije službeno je objavljena 8. rujna 1943. godine. Na anektiranim i okupiranim prostorima bivše Kraljevine Jugoslavije, kapitulacija Italije označila je izvor i dotok velikih količina oružja i opreme, posebno u Istri i Dalmaciji.

⁵⁴ Badovinac, T., *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, Zagreb, 2004., str. 123.

⁵⁵ Ibid., str. 123. -124.

⁵⁶ Ibid., str. 124.

4.7.1. Istra nakon pada Italije

Kapitulacija Italije 8. rujna 1943. godine, izazvala je radost i nadu Istrana o brzom završetku rata. Noć sa 8. na 9. rujna stanovništvo Istre provelo je na nogama. Dan kasnije 9. rujna u Istri je buknuo općenarodni ustanak protiv talijanskog fašizma. Narod Istre je krenuo razoružati talijansku vojsku i karabinjere i naoružavati svoje na brzinu formirane postrojbe. U samo nekoliko dana cijela Istra, osim Pule, bila je oslobođena. Danom kapitulacije Italije za narod u Istri svanula je željena i sanjana sloboda. Ljudi su mogli međusobno javno razgovarati svojim, materinjim jezikom. Sloboda je bila na dohvat, sada je treba obraniti.

4.7.2. Pazinska Odluka od 13. rujna 1943. o priključenju Istre Hrvatskoj

Okružni NOO za Istru sastao se u proširenom sastavu u Pazinu 13. rujna 1943. i donio povijesnu odluku o sjedinjenju Istre s Hrvatskom. Odluka je donijeta u obliku proglašenja i upućena ZAVNOH-u. Sedam dana nakon donošenja Pazinske odluke, 20. rujna 1943. godine, sastalo se najviše političko tijelo Hrvatske ZAVNOH sankcioniralo je Odluku o priključenju Istre i ostalih krajeva Hrvatskoj i Jugoslaviji. ZAVNOH je tada donio slijedeće zaključke:

1. „Proglašuju se ništetnim svi paktovi i konvencije koje su razne velikosrpske vlade sklapale s Italijom, a kojima su hrvatski krajevi Istra, Rijeka, Zadar, Lošinj, Cres, Lastovo i ostali kvarnerski otoci predani Italiji.“
2. „Proglašuju se ništetnim svi ugovori, paktovi i konvencije sklopljeni između izdajnika hrvatskog naroda Pavelića i talijanske vlade, kojima su dijelovi Gorskog Kotara, Hrvatskog primorja, Dalmacije i dalmatinskih otoka predani Italiji.“
3. „Svi spomenuti hrvatski krajevi, tj. Istra, Rijeka, Zadar, anektirani dijelovi Hrvatskog primorja, Gorskog Kotara, Dalmacije i svi jadranski otoci (uključivši i Lastovo, Cres, Lošinj i druge), priključuju se matici zemlji – Hrvatskoj, a preko nje novoj demokratskoj, bratskoj zajednici naroda Jugoslavije, za koju se naši narodi bore.“
4. „Talijanskoj narodnoj manjini koja obitava u ovim krajevima, zajamčuje se autonomija.“

5. „O gornjoj odluci obavještavaju se vlade savezničkih zemalja: SSSR-a, V. Britanije, SAD, kao i čitava svjetska javnost.“⁵⁷

Padom Italije i raspadom talijanskog fašizma, rat naravno nije završio, predstojale su još teške bitke za konačno oslobođenje od fašizma kako u Hrvatskoj, tako i u Istri, koju je odmah po odlasku talijanske, okupirala njemačka vojska i u Rommelovoj ofenzivi počinila brojne zločine, spaljivali sela i ubijali civile u svom pohodu. Tada još mlada i neiskusna istarska partizanska vojska doživjela je poraz, ali je otpor pružen koliko je god to bilo moguće.

4.8. 1944. – sve bliže slomu nacifašizma u Europi

Sovjetske trupe povratile su početkom 1944. sve okupirane dijelove SSSR - a i počele borbe protiv njemačkih snaga na području graničnih europskih država. Napokon 6. lipnja 1944. godine otvorena je druga fronta, iskrcavanjem angloameričkih vojnih snaga na obale Francuske, u Normandiji. I prije iskrcavanja zapadnih saveznika u Normandiji dio savezničkih vojnih snaga iskrcao se na području Sicilije, a zatim i južne Italije, tjerajući ostatke talijanske fašističke vojske prema sjeveru. Pri tome su im uvelike pomagali talijanski antifašisti, zajedno s logorašima, među kojima je bilo najviše Hrvata iz Istre, Dalmacije i Hrvatskog primorja, a koji su uz pomoć talijanskog stanovništva izašli iz logora.⁵⁸

4.8.1. Oslobođenje od fašističkog okupatora

Vezano s iskrcavanjem Saveznika u Normandiji, nacifašisti su ujedinjenim snagama s ustašama i četnicima neprekidno poduzimali veće ili manje operacije i ofenzive na oslobođene krajeve. Izveli su tako i veliki zračni desant (Konjićev skok) na Drvar, 25. svibnja 1944. godine, da bi uhvatili Tita. Bojali su se iskrcavanja savezničkih snaga na jadransku obalu Hrvatske. Zato su grčevito branili zaposjednutu obalu i otoke. Angloameričke vojne vlasti upravo su u dijelu južne Italije omogućile spašavanje velikog broja ranjenika (boraca i civila) iz Dalmacije i cijele Hrvatske, Crne Gore i Jugoslavije. Svojim vojnim i pomorskim snagama, zajedno s jugoslavenskom odnosno

⁵⁷ Krizman, M. *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma 1954.*, Pazin, 2018., str. 146.- 149.

⁵⁸ Hrženjak, J. *Stoljeće života*, Zagreb, 2016., str. 117. – 118.

hrvatskom mornaricom, uspjele su uništiti, odnosno protjerati nacifašiste (uključujući i ustaše) s Jadrana.⁵⁹

Na drugim frontovima već krajem 1944. oslobođena je Srbija i Beograd. Prije kapitulacije nacifašističke Njemačke gotovo cijelu Hrvatsku oslobodile su jedinice Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske. U završnim akcijama jedinice Jugoslavenske armije protjerivale su okupatorske, ustaške i četničke snage u povlačenju s Balkana preko teritorija Hrvatske. Zagreb su 8. svibnja 1945. godine oslobodile jedinice 10. zagrebačkog korpusa NOV Hrvatske. Tada je u Zagreb stigao i Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a, Hrvatskog sabora, a potom i Vlade Narodne Republike Hrvatske. Kapitulirala je Njemačka, Hrvatska je slobodna.

4.9. Antifašizam i Josip Broz Tito

Kad se govori o antifašizmu, onda je nezaobilazna tema i uloga Josipa Broza Tita tijekom zbivanja u prošlom stoljeću na našim prostorima. O Titu su napisani brojni naslovi koji opisuju njegovu povijest, ulogu prije Drugog svjetskog rata, u narodnooslobodilačkoj borbi i kroz razdoblje nakon drugog rata. Nažalost, iako u manjini, pojave se i autori koji pokušavaju o Titu pisati u vrlo negativnom tonu, ali su to tekstovi za koji imaju neki naručeni, drugi cilj, za koje se već površnim čitanjem primjećuje neuvjerljivost i nedostatak čvrstih tvrdnji, a obično i poznavanja povijesti.

„Za sve antifašističke borce, koji su se borili pod Titovim vodstvom i živjeli u njegovo vrijeme, te za većinu građana i radnika u ondašnjoj Jugoslaviji, Tito je bio neponovljiva i jedinstvena osoba u povijesti hrvatskog naroda. Bio je vizionar, izvanredni vojni strateg i vojskovođa. Posebno hrabar u najtežim okolnostima, a na međunarodnom planu izvanredno uvjerljiv, dosljedan i principijelan političar, zbog čega je kod svih svojih sugovornika uživao veliki ugled i poštovanje.“⁶⁰

Borci u antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi doživljavali su Tita, bez obzira na njegove zasluge i funkcije koje je obnašao, kao običnog smrtnika, odnosno čovjeka sa svim svojim vrlinama i manama. Među njegovim borcima bilo je i onih koji su o Titovim greškama otvoreno govorili. Nažalost ne uvijek bez posljedica, naročito u sredinama

⁵⁹ Hrženjak, J. *Stoljeće života*, Zagreb, 2016., str. 118.

⁶⁰ Šunjara, V. *Zašto antifašizam?*, Zagreb, 2013., str. 36. – 38.

koje nisu mogle shvatiti što je dobronamjerna kritika. U takvim su se intelektualno ograničenim i politički nezrelim sredinama i dobronamjerne kritike olako pretvarale u produkt „unutrašnjeg neprijatelja“. U mnogim sredinama takve su se pojave pripisivale praksi, koja je vukla korijen iz Staljinovog doba, kada je svaka pa i najbezazlenija kritika dobivala etiketu „narodnog neprijatelja“. Međutim, Tito je svojim protivljenjem Staljinu 1948. godine presjekao „rusku“ praksu i u tom pogledu.⁶¹

Vinko Šunjara ističe kako bi se o Titu kao revolucionaru, vojskovođi i državniku valjalo konstatirati slijedeće:

- „Od metalskog radnika postao je uspješan vođa jugoslavenskih komunista i nezaustavljiv borac za radnička prava u doba kraljevine Jugoslavije,
- Zbog toga kao i radi javnog razotkrivanja svih nepodopština vladajuće kaste, bio je stalno proganjan, maltretiran i osuđivan na dugo robijanje,
- Da bi pripremio članstvo na oružani otpor protiv očekivane okupacije naše zemlje uspio je očistiti partiju od destruktivnih frakcionaša i malodušnika i osposobiti je za predstojeće događaje,
- Nakon okupacije 1941. bio je jedini u Europi koji je u svojoj zemlji digao ustanak i započeo oružani otpor protiv fašističkih zavojevača,
- Svojom taktikom ratovanja, unatoč brojnim ofanzivama znatno nadmoćnijeg okupatora, sačuvao je glavninu svojih snaga i njima nastavio nanositi velike gubitke svom protivniku,
- Svojom borbom i rezultatima koje je postizao u oslobodilačkom ratu uspio je dobiti od najviših državnih i vojnih predstavnika antihitlerovske koalicije, još tijekom rata, priznanja i vojnu pomoć za još veće ratne operacije na cijelom okupiranom području,
- Prvi je u okupiranoj Europi uspio sa svojim partizanskim jedinicama izboriti slobodni teritorij i brojne neprijateljske formacije potisnuti u defanzivu,
- Tito nikada nije dopustio da ranjenici padnu u ruke neprijatelju. Kada su se našli u obruč, u takvim slučajevima upućene su operativne jedinice, da ih po cijenu najvećih žrtava spašavaju. Nisu se smjele rušiti i uništavati obiteljske kuće protivnika, a za najmanju krađu, slijedile su bez iznimaka smrtne kazne. To su bile generalne direktive, koje su obvezivale sva vojna i politička rukovodstva

⁶¹ Šunjara, V. *Zašto antifašizam?*, Zagreb, 2013., str. 38.

diljem jugoslavenskog ratišta. Kad se počela oslobađati Tito je dao tri puta zapovijed svim komandantima armija da se sa zarobljenicima postupa u skladu sa Ženevskom konvencijom.

- Još za vrijeme ratnih operacija uspio je uz pomoć svojih suradnika na cijelom teritoriju ondašnje Jugoslavije organizirati lokalne organe vlasti što je bio, uz krvave represalije te brojne obavještajne agenture i represivni aparat na terenu, izvanredan poduhvat, koji je nakon oslobođenja omogućio brzo uspostavljanje državnog ustroja vlasti,
- Titu pripada zasluga da je zemlja oslobođena pretežito vlastitim snagama i iz nje protjerana njemačka oružana vojna sila a s njom i kvislinške jedinice,
- Zbog svojeg doprinosa koji je Titova partizanska vojska dala u prilog pobjede nad fašizmom u Drugom svjetskom ratu, tadašnjoj Jugoslaviji pripala je čast da bude na časnom tronu zajedno s velikim silama antihitlerovske koalicije. To je omogućilo i priključenje matici Domovini, Rapalskim sporazumom nakon Prvog svjetskog rata, otrgnutih dijelova našeg teritorija. Tito i naša partizanska vojska jedini su zaslužni da imamo danas samostalnu Hrvatsku u postojećim granicama,
- Uz velika odricanja i napore počela se ostvarivati vizija novog društvenog uređenja te dizati država iz pepela i zaostalosti. U zemlji je zavladao nezapamćeni entuzijazam, solidarnost i volja za suživotom. Ravnopravnost te u ratu iskovanu bratstvo i jedinstvo, počelo je donositi očekivane plodove,
- Godine 1948. Tito se upisao u svjetsku povijest kao heroj koji se suprotstavio dominaciji Staljina te iz četverogodišnje borbe za istinu i pravdu izišao kao pobjednik, čime je sačuvao zemlju od krvavog Staljinovog režima. Kad je prijetila opasnost da među zavađenim istočnim i zapadnim vojnim savezima, zbog oprečnih političkih, vojnih strateških i gospodarskih interesa izbije III. svjetski rat. Tito je zajedno s premijerom Indije i Egipta neumorno gradio blok nesvrstanih zemalja, kako bi se uz njihovu pomoć zapriječila katastrofa, ali i da se u zajedništvu s tim zemljama izbori u međunarodnoj podjeli dobara, bolji i pravedniji status te veću mogućnost izvlačenja njihovih zemalja iz zaostalosti i siromaštva. Tito je i na tom teškom poslu postigao uspjeh i priznanje međunarodne javnosti jer je u njegov blok nesvrstanih tada ušlo dvije trećine članica ujedinjenih naroda.

- Narodu tadašnje Jugoslavije svojom je gospodarskom i socijalnom politikom osigurao status kakav nikad nije imao u svojoj povijesti, te je iz zaostale ekstenzivno poljoprivredne zemlje stvorio srednje industrijski razvijeno, a svojim ugledom i osobnim angažiranjem otvarao domaćim proizvodima put na svjetska tržišta.
- Titovu sprovodu bila je nazočna većina najviših dužnosnika svijeta, iz 127 zemalja, što je razvidno ukazalo koliko je Tito bio cijenjen i poštovan u svijetu, unatoč svom komunističkom svjetonazoru. U našoj je povijesti bio jedini kojega su za mnoge svjetske probleme konzultirali i tražili njegov savjet mnogobrojni državnici, među kojima i oni iz najmoćnijih država svijeta (SAD, Engleska, SSSR, Francuska i drugi).⁶²

„To su razlozi što su Tita još za života mnoge zemlje svijeta proglasile državnikom 20. stoljeća. Zato nije slučajno da u 19 zemalja na svim kontinentima svijeta (osim Australije) u 57 gradova i svjetskih metropola, od New Delhija, Kaira, Alžira, Moskve, Londona, Washingtona, Mexica i drugih, trгови i ulice nose ime maršala Tita, povijesne osobe koje obilježila 20. stoljeće.“⁶³

Slika 5. Josip Broz Tito

Izvor: <http://forum.striparna.com/viewtopic.php?t=2123&start=360> (03.09.2021.)

4.10. Doprinos kulturnih radnika antifašizmu u Hrvatskoj

„Književnici, filozofi, umjetnici koji su promovirali i obrađivali socijalne teme dali su znatan doprinos hrvatskoj međuratnoj misli i umjetnosti. Pored daleko najutjecajnijeg

⁶² Šunjara, V. *Zašto antifašizam?*, Zagreb, 2013., str. 38. – 41.

⁶³ Ibid..

Miroslava Krleža, tada su se u književnosti pojavili August Cesarec (1893.-1941.), Slavko Kolar (1893.-1963.), Marijan Matković (1915.-1985.), Ranko Marinković (1913.-2001.), Vjekoslav Kaleb (1905.-1996.), Petar Šegedin (1909.-1998.), Jure Kaštelan (1919.-1990.), Ivan Goran Kovačić (1913.-1943.). Ističu se i slikari socijalnih tema Krsto Hegedušić (1901.-1975.), Oton Gliha (1914.-1999.), Frano Šimunović (1908.-1995.), Vanja Radauš (1906.-1975.); Marijan Detoni (1905.-1981.) i drugi, a među misliocima Zvonimir Rihtmann (1901.-1941.) i Ognjen Prica (1899.-1941.).⁶⁴

„Godine 1929. skupina lijevo orijentiranih slikara, kipara i arhitekata osniva grupu Zemlja, nastojeći dokumentirati stvarnost i izraziti kritički stav prema društvenom poretku. Ističu se kipari Antun Augustinčić (1900.-1979.), i Frano Kršinić (1897.-1982.), slikar Krsto Hegedušić (1901.-1975.), arhitekti Drago Ibler (1894.-1964.) i Stjepan Planić (1900.-1980.) i drugi. Usprkos tome što je grupi 1935. zabranjena djelatnost, njezini članovi i dalje su vrlo utjecajni.“⁶⁵

„U proljeće 1942. iz Zagreba je u partizane otišla i skupina istaknutih kazališnih umjetnika, koji su na partizanskom području osnovali Kazalište narodnog oslobođenja, a potkraj iste godine na partizanski teritorij prešao je najugledniji hrvatski pjesnik starije generacije Vladimir Nazor (1876.-1949.), i jedan od najtalentiranijih i najpoznatijih mlađih pjesnika i prozaista Ivan Goran Kovačić. Nazor je 1943. godine postao predsjednik Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), vrhovnog tijela partizanske civilne vlasti u Hrvatskoj, a Kovačić je – prije nego što su ga ubili četnici – napisao poemu „Jama“, najpotresnije poetsko djelo o ustaškim zločinima. Miroslav Krleža, nedvojbeno najveći hrvatski pisac 20. stoljeća, cijeli je rat proveo u Zagrebu, ali je odbio bilo kakvu suradnju s ustaškim vlastima i u njihovim glasilima nije objavio ni retka.“⁶⁶

4.11. Antifašizam u Hrvatskoj od kraja Drugog svjetskog rata do danas

Antifašizam je stvorio federalnu na ZAVNOH-u utemeljenu Republiku Hrvatsku, u sastavu savezne države Jugoslavije. Bez oslobodilačke borbe i antifašizma, Hrvatska

⁶⁴ Goldstein, I. *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., str. 261.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid., str. 291.

niti danas ne bi postojala u svojim međunarodno priznatim granicama. Nakon Drugog svjetskog rata započinje razdoblje obnove i stvaranje uvjeta za razvoj zemlje, naravno s teškoćama i problemima, ali i s puno entuzijazma. Antifašizam nastao kao pokret protiv fašizma, moglo bi se pomisliti kako završetkom rata sada više nije potreban, poslijeratni događaji i kod nas ali i u drugim državama Europe pokazuju da ipak nije tako. Antifašizam ima razloge i potrebu da bude aktivan i prisutan i danas.

Republika Hrvatska je u sastavu Jugoslavije, bilježila u svijetu najveći porast bruto društvenog proizvoda, industrijske proizvodnje i respektabilan izvoz svojih proizvoda. Započela je izgradnja socijalističkog društva pretežno društvenim vlasništvom i radničkim samoupravljanjem, pod parolom fabrike radnicima, zemlja seljacima, za društvo u kojem će radnik participirati u raspodjeli ostvarene dobiti i utjecati na daljnji razvoj poduzeća kao cjeline. Međutim takva demokracija, uz visok stupanj samoupravnih prava, traži veću svijest i stupanj odgovornosti neposrednih proizvođača i građana. Očito se nije uspjelo stvoriti takvu svijest i odgovornost, što je imalo za posljedicu zaostajanje u produktivnosti rada i izvozu na svjetsko tržište. To je biti dovelo do urušavanja društveno-političkog i gospodarskog sustava.⁶⁷

„Nakon rušenja socijalističke Jugoslavije i cijelog istočnog komunističkog bloka, hrvatski narod je plebiscitarno prihvatio izlazak iz takve balkanske zajednice i usmjerenje prema državnoj samostalnosti, po tom pitanju nije bilo nikakve dvojbe, ali se put u našu samostalnost nije trebao pretvoriti u krvavi obračun. Nije se smjelo dozvoliti, pojedincima ili grupama ekstremista iz desničarskih političkih stranaka pa čak i kod dijela saborskih zastupnika, da u javnim istupima kontinuirano stvaraju ozračje međusobne mržnje, nacionalne, vjerske i rasne netrpeljivosti. Nakon promjene društvenog sistema u RH, izrađen je novi model općeg obrazovanja, ali po mnogim procjenama neprimjeren za današnje političke i demokratske pojmove, prema kojima se suživot sa manjinama ističe kao kulturna vrijednost i ljudska potreba, a različitost kultura i običaja kao bogatstvo svake zemlje. Bratstvo među narodima, vjerama i rasama ističe se kao nasušna potreba, jednakopravnost kao tekovina civilizacije. Već sama glorifikacija proustaškog i po zlu poznatog fašističkog režima iz vremena Drugog svjetskog rata, negacija svih vrijednosti NOB-a diskreditira naš sistem, kulturu i svjetonazor. Pogubne posljedice toga vidljive su i pokazuju se među mladima u

⁶⁷ Goldstein, I. *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., str. 58.

mnogim našim gradovima, školama, društvima i javnim okupljalištima, na stadionima i slično.“⁶⁸

Umberto Eco - veliki talijanski mislilac je rekao kako obračun s fašizmom u Italiji još nije gotov. Eco procjenjuje kako se sadašnji oblik fašizma kod njih neće pojavljivati u onom izvornom obliku s crnokošuljaškim bandama, batinama ili ricinusovim uljem. Pojavljivati će se u nekom drugom obliku, obliku rasizma ili verbalnog političkog nasilja, koje se povećava u primjeni i postaje sve više fizičko, dok u međuvremenu javnost sve to pasivno promatra. Vječni fašizam je još uvijek oko nas i može se pojaviti u najnovijem liku. Zbog toga i je opasan i zato treba stalno upozoravati na bilo kakvu njegovu pojavu.⁶⁹

„Tako govore, pišu antifašisti – intelektualci Italije. Isto to mogli bi napisati i za fašiste u Austriji, Njemačkoj, Francuskoj i u nekim drugim zemljama svijeta pa i u Hrvatskoj. Dakle fašizam je tu, on postoji, on čeka svoju priliku, čeka da opet uskrsne neki novi Duče, Adolf, Ante, koji će uskratiti demokraciju i ljudska prava. Da se to ipak ne dogodi mora i kod nas postojati antifašizam i njegova čvrsta brana da to pravovremeno spriječi njegovim javnim otkrivanjem.“⁷⁰

⁶⁸ Šunjara, V. *Zašto antifašizam?*, Zagreb, 2013., str. 59. – 61.

⁶⁹ Iz eseja „Vječni fašizam“ – Umberto Eco, <http://www.uafdu.hr/5939-2/>, 20.09.2021.

⁷⁰ Šunjara, V. *Zašto antifašizam?*, Zagreb, 2013., str. 61.

5. DEKLARACIJA O ANTIFAŠIZMU

Opredijeljenost Republike Hrvatske u promicanju antifašizma, deklaratorno se očitava u kroz odredbe Ustava RH, te Deklaracijom o antifašizmu koju je Hrvatski sabor donio 2005. godine.

Deklaracija o antifašizmu:

1. „Hrvatski sabor, u povodu 60. obljetnice pobjede nad fašizmom, koja se obilježava u Europi i cijelom svijetu, potvrđuje antifašističku demokratsku utemeljenost i opredijeljenost Republike Hrvatske i hrvatskog društva, te duboku privrženost vrijednostima suvremene demokracije“.
2. „Pridružuje se obilježavanju pobjede demokratskih snaga svijeta nad strašnim zlom novije povijesti utjelovljenom u fašističkoj zavjeri protiv slobode i čovječnosti.“
3. „Naglašava da su vrijednosti i visoki doprinos hrvatskog naroda u borbi protiv fašizma u Drugom svjetskom ratu ugrađene u temelje samostalne Republike Hrvatske, u izvorišnim osnovama Ustava Republike, kojima su afirmirane i Odluke Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske.“
4. „Potvrđuje da su temeljne vrijednosti antifašizma jednoznačno prihvaćene u Republici Hrvatskoj.“
5. „Poziva na trajnu afirmaciju i njegovanje antifašističkih vrijednosti i zaštitu i očuvanje stečevina antifašizma.“
6. „Naglašava duboku i trajnu povezanost hrvatskog antifašizma s općim demokratskim stečevinama i izgradnjom suvremene demokratske Europe.“
7. „Naglašava važnost europskog odabira Dana pobjede nad fašizmom kao Dana Europe, podsjećajući da su temelji Europske unije povezani s pobjedom nad fašizmom i pridružujući se europskom opredjeljenju za demokraciju, slobodu, toleranciju, solidarnost i odbacivanje svakog oblika ekstremizma i totalitarizma.“
8. „Poziva državna tijela i javne institucije na objektivno, cjelovito i nepristrano sagledavanje povijesnog razdoblja Drugog svjetskog rata i antifašizma u Republici Hrvatskoj, ne izjednačavajući antifašistički pokret s ideologijom komunizma.“
9. „Poziva državna tijela da zakonskim sredstvima i djelatnošću čuvanja i unapređenja antifašističke stečevine, vrijednosti i opredjeljenja hrvatskog društva i Republike Hrvatske te rade na očuvanju dostojanstva i skrbi nad

sudionicima antifašističke borbe na očuvanju antifašističke spomeničke baštine kao općeg kulturnog dobra i na ukupnoj zaštiti i afirmaciji temeljnih vrijednosti antifašizma kao zaloga civilizacijske budućnosti i demokratskog opredjeljenja.⁷¹

⁷¹ „Narodne novine“ broj 51/2005 od 20.04.2005. godine, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_04_51_971.html , 10.08.2021.

6. INTERVJU

U sklopu istraživanja provedenog za potrebe pisanja završnog rada, autor rada obavio je intervju sa Živkom Rakovcem, sinom poznatog istarskog narodnog heroja Joakima Rakovca koji je poginuo u borbi protiv okupatora 18. siječnja 1945. Pitanja su se odnosila na antifašizam i njegovo značenje u Istri i Hrvatskoj te na tradiciju i vrijednosti koje antifašizam predstavlja danas, kao i na osobna iskustva intervjuiranog Živka Rakovca čiji je član obitelji bio istaknuti antifašistički borac Istre.

Živko Rakovac rođen je 14. listopada 1941. godine u Rakovcima kraj Poreča. Velik dio djetinjstva proveo je u Zagrebu i Puli. Diplomirani je ekonomist, obnašao je više važnih funkcija u gospodarstvu i društveno – političkom životu. Danas je umirovljenik i živi u Zagrebu.

Ispitaniku su postavljena slijedeća pitanja: Što za Vas znači antifašizam?, Zašto je antifašizam važan za povijest Istre i Hrvatske?, Zašto je, po Vama, antifašizam kao vrijednost važan i danas?, Član Vaše obitelji bio je poznati istarski antifašist, kako Vi to doživljavate? U nastavku se iznose odgovori na postavljena pitanja.

1. Što za Vas predstavlja antifašizam?

Kada se spomene riječ antifašizam, najprije mi se u misli vraćaju slike iz djetinjstva, iz ratnog razdoblja. Međutim antifašizam je svakako jedna od najsvjetlijih pojava prošlog stoljeća premda je nastala i uzrokovana ružnim i crnim fašizmom, to je odgovor na zlo, tamu i nehumanost. Antifašizam predstavlja slobodu, život, suživot, kulturu i uvažavanje drugih, koliko god da ponekad izazvan trenutkom i potrebom bio grub. Često nas asocijacija na tu riječ vrati u prošlost, kada je antifašizam proživljavao najintenzivnije svoje trenutke, ali smatram da se antifašizma trebamo neprekidno držati, čak i danas u vrijeme interneta, opće globalizacije i u vrijeme kada bi svima trebali biti poznati ljudskost, razumijevanje i potreba za stvaranjem novih kvaliteta.

2. Zašto je antifašizam važan za povijest Istre i Hrvatske?

Istra je proživjela fašizam od njegovog nastanka, jer je bila u Italiji u kojoj je fašizam i nastao. S time da je taj fašizam u Istri bio formiran u jednom izrazito teškom obliku jer je bio u kombinaciji s iredentizmom, tj. prekrštavanjem svega slavenskoga (hrvatskoga i slovenskoga) u talijansko. Primjerice, tako smo svi rođeni u to doba, rođeni kao Talijani sa talijanskim imenom, pa je tako moje ime i prezime službeno bilo Vitale Racozzi. Istra je zahvaljujući narodnooslobodilačkoj borbi priključena djelomično Hrvatskoj i djelomično Sloveniji. Antifašizam i otpor fašizmu u Hrvatskoj, osim što je izazvan terorom i politikom tadašnje NDH, pokazao je želju naroda u Hrvatskoj da bude na strani antifašističke koalicije, a ne sluga silama osovine. NOB u Hrvatskoj, zastupljenost hrvatskih partizanskih postrojbi u narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije i jasno izražena želja naroda doveli su do toga da je na zasjedanjima ZAVNOH-a i temeljima AVNOJ-a mogla biti definirana Republika Hrvatska, u svojim granicama koje ima i danas.

3. Zašto je, po Vama, antifašizam kao vrijednost važan i danas?

Neophodno je da ne zaboravimo na antifašizam i da bude stalno prisutan među nama, među mladima i u svim elementima društva, da bude uvršten u sistem obrazovanja, da bude dio našeg promišljanja ne samo prošlosti već i sadašnjosti i budućnosti. Razlog tome je što se ne samo kod nas, već i u drugim državama Europe i svijeta, istina dosta skromno jer civilizacijski dosezi to potiskuju, ali se ipak dešavaju pojave i pokušaji rehabilitacije starog fašizma uz pojave neofašizma. Suvremena društva se oštro i definirano obračunavaju sa tim pojavama. Budući da se i Hrvatska država smatra suvremenom, neophodno je da i ona stane čvrsto na crtu antifašističkog opredjeljenja, te da se jasno osude i onemoguće pojave u tom smislu. Neke pojave tijekom Domovinskog rata, kao i neki događaji nakon Domovinskog rata do danas, kao što su neprimjereni pozdravi, oblačenje crnih uniformi, rušenje spomenika iz NOB-a i slično su za svaku osudu. Veseli me da u Istri takvih slučajeva nije bilo, odnosno da se pojavljuju samo kao sporadični incident.

4. Član Vaše obitelji bio je poznati istarski antifašist, kako Vi to doživljavate?

Na neki način sam svakako ponosan na svog oca, ali moram reći da sam tada bio dijete te da sam prave spoznaje o njegovom radu tijekom NOB-a doznao iz priča obitelji i prijatelja. Tek nakon proteka vremena i sa širim upoznavanjem zbivanja shvatio sam ulogu svih antifašista ovog našeg prostora i njihov doprinos slobodi i demokraciji, a ako hoćete i sadašnjoj Hrvatskoj državi. Trebate znati da smo mi kao obitelj tijekom rata bili razdvojeni iz sigurnosnih razloga. Živjeli smo odvojeno, kod rođaka. Kao obitelj smo se ponovno sastali nakon oslobođenja 1945. godine, taj je trenutak zabilježen na našoj prvoj zajedničkoj obiteljskoj fotografiji, na kojoj se uz mene nalaze majka Duša i stariji brat Milan, a četvrtog člana Joakima zamjenjuje njegova sličica koju su dali meni da je držim u ruci.

ZAKLJUČAK

Antifašizam je jedan od glavnih temelja moderne i suvremene hrvatske države. Antifašističke snage su tijekom Drugog svjetskog rata vojno porazile fašizam. Savezničkoj antifašističkoj koaliciji u toj borbi doprinos je dala Hrvatska, borbom protiv okupatora i suradnika tijekom narodnooslobodilačkog rata. Ono što je hrvatski antifašizam osigurao, osim slobode, je hrvatska država u svojim današnjim granicama, mogućnost pridruživanja Europi i suradnji s demokratskim i naprednim društvima kako bi se brže razvijala i postala sigurna, moralna, moderna, ekonomski bogatija i humana zajednica sretnih ljudi. Pa ipak tu ne smije biti kraj borbe za pravednost, borbe protiv ostataka primitivnih razmišljanja o dominaciji nad drugim narodima, nacionalizmu, protiv slobode medija i ljudskih prava, te drugih pojava koje se pojavljuju i danas, čak i u društvima koja za sebe vole reći da su suvremena, pojava koje pojedinačno nisu fašizam, ali potencijalno mogu skrenuti ka nečemu neželjenom. Antifašizam je i danas potreban, a značenje mu je mnogo šire nego što je bilo sredinom prošlog stoljeća, kada su fašizam i antifašizam bili crno-bijela slika. Antifašizam je svjetlost, topla baklja koja je ugušila crnilo fašizma, na početku je tinjala, a onda se rasplamsala u nezaustavljivu vatru koja je progutala fašizam. Drukčije nije moglo, nije smjelo biti, dobro treba pobijediti zlo, svjetlo tamu, dobrota zlo.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Badovinac, T., *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, Savez društava „Josip Broz Tito“ Hrvatske, Zagreb, 2004.
2. Bertoša, M., *Proština 1921.*, Biblioteka, Istarski mozaik, Pula, 1972.
3. Bilandžić, D., *Historija SFRJ*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
4. Crnobori, T., *Borbena Pula*, Tipograf, Rijeka, 1972.
5. Čepulo, D., *Hrvatska pravna povijest u Europskom kontekstu*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
6. Dabinović. A., i dr., *Hrvatska povijest*, Split, 2002.
7. Dukovski, D., *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Histria Croatica, Pula, 1998.
8. Dukovski, D., *Rat i mir istarski*, Histria Croatica, Pula, 2001.
9. Dukovski, D., *Svi svjetovi istarski*, Histria Croatica, Pula, 1997.
10. Goldstein, I., *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
11. Goldstein, I., *Kontroverze Hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Profil Knjiga, Zagreb, 2019.
12. Hrženjak, J., *Stoljeće života*, Razlog d.o.o., Zagreb 2016.
13. Kale, E., *Hrvatski kulturni i politički identitet*, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 1999.
14. Kaplan, M., *Between Dignity and Despair*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
15. Krizman, M., *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma 1954.*, Matica hrvatska Pazin, Pazin, 2018.
16. Mihalić, N., *Borba Hrvata protiv Trećeg Reicha*, Despot Infinitus d.o.o., Zagreb, 2012.
17. Scmitt, C., *Der Hüter der Verfassung*, Duncker & Humblot, Berlin, 1931.
18. Sulzberger, C. L., *Drugi svjetski rat*, Marjan Tisak d.o.o., Zagreb, 2003.
19. Šunjara, V., *Zašto antifašizam?*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2013.
20. Tumpić, D., *Nepokorena Istra*, August Cesarec, Zagreb, 1975.

Članci:

1. Caratan, B., *Hrvatska i antifašizam*, 1995., dostupno na <https://hrcak.srce.hr> , 22. 07. 2021.
2. Narodne novine, br. 51/2005, 20.04.2005., dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_04_51_971.html , 10.08.2021.

Internetske stranice:

1. Umberto Eco – „Vječni fašizam“: <http://www.uafdu.hr/5939-2/>, 20.09.2021.

Popis slika:

Slika 1. Zastava Nacionalne fašističke stranke u Italiji

Slika 2. Benito Mussolini (Il Duce) – vođa talijanskog fašizma

Slika 3. Adolf Hitler

Slika 4. Zastava nacističke Njemačke

Slika 5. Josip Broz Tito

Intervju proveden u sklopu rada:

Intervju sa Živkom Rakovcem, sinom istaknutog antifašističkog borca za slobodu sa područja Istre (13.08.2021.)

SAŽETAK

Nakon stupanja fašizma na vlast u Italiji i nacizma u Njemačkoj, u Europi se kasnih tridesetih godina počinje osjećati ratna atmosfera i povećanje nemira te sve veći broj oružanih sukoba. Fašizam se na prostoru današnje Hrvatske najprije pojavio u Istri, s kojim su se dešavali i više-manje spontani oblici otpora. Kada je 1941. njemački okupator došao u zemlju i proglašena je NDH, koja je u stvarnosti bila marioneta Hitlerovoj nacističkoj politici, došlo je do organiziranja otpora i antifašizam je počeo jačati u svim oblicima. Antifašistička borba tijekom rata, kako u svijetu tako i u Hrvatskoj, nastala je kao najbolji mogući odgovor na grub i nasilan režim nacifašizma koji je zahvatio gotovo cijelu Europu. Za potrebe pisanja ovog rada korištena je stručna literatura koja se bavi zadanom tematikom te internet i novinski članci.

Ključne riječi: antifašizam, fašizam, nacizam, Europa, Hrvatska, Istra

SUMMARY

The arrival of Fascism in Italy and Nazism in Germany brought forth a new state of mind in Europe in the late 1930s. The atmosphere was one of war and growing unrest followed by an increased number of armed conflicts. In today's Croatia, it was in Istria that Fascism first laid its roots, despite the existence of occasional and spontaneous forms of resistance. When the German occupant came to Croatia in 1941 and NDH was established (in reality just a marionette for Hitler's Nazi policy), serious forms of resistance and antifascism started taking shape. This antifascism fight during the war, as for Croatia but also for the entire world, represented the best and only answer and form of retaliation towards such a cruel, violent and unjust regime that was at the heart of Nazi-Fascism, which managed to poison the majority, if not the entirety of the world. Academic literature and articles, along with Internet sources related to the topic were all used for the purpose of writing this thesis.

Key words: antifascism, Fascism, Nazism, Europe, Croatia, Istria